september 1963
jaargang 18 - no. 9

DE NIEUWE STEM

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

„DE NIEUWE STEM"
maandblad voor cultuur en politiek

Oprichters: N. A. Donkersloot - O. Noordenbos - H. J. Pos - J. M. Romein.

Redactie: T. Haan, Fr. de Jong Edz., Anna Muntjewerf, Sonja Prins (secretaresse), W. F. Wertheim; voor Vlaanderen: J. Kruithof. Met medewerking van de twee eerstgenoemde oprichters.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling - Dr. J. J. Buskes - Mr. G. J. P. Cammelbeeck - Prof. Dr. B. Delfgaauw - Prof. Dr. B. Landheer - Dr. P. J. Meertens - Dr. A. Romein-Verschoor - Th. van Tijn - Drs. P. Valkenburgh.

Uitgave (in opdracht van de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid): Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten. Telefoon 05120-2641. Postrekening 801077.

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somersstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 14,– per jaar (*f* 7,50 per half jaar). Voor België Bfr. 215 per jaar. Andere landen: *f* 17,50. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 12,50 en Bfr. 187.50.
Losse nummers *f* 2,–, resp. Bfr. 30.

De betaling van het abonnementsgeld moet voor abonnementen, die door bemiddeling van een boekhandel besteld zijn, aan deze geschieden. Betaling van alle andere abonnementen op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten.

Correspondentie over de inhoud:
Men wordt verzocht kopij, correspondentie met de redactie en recensie-exemplaren niet te zenden aan de uitgever of de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, Schalk Burgerstraat 32 [3], Amsterdam-O. Inzendingen worden in behandeling genomen wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

W. F. Wertheim

BEVOLKINGSVRAAGSTUKKEN IN AZIË *

De naoorlogse wereld wordt beheerst door angst. De meest spectaculaire oorzaak van die angst vormden de twee kernexplosies, waarmee de oorlog een einde nam — ein Ende mit Schrecken.

Dat deze explosies gericht waren tegen een Aziatisch volk, verklaart waarom de schrik en daarmee een heilige angst voor een nieuwe kernoorlog, in menig Aziatisch land, Japan voorop, dieper leeft dan in de Westerse wereld. Aan de andere kant is Azië het toneel van een andere naoorlogse explosie: de bevolkingsexplosie. Maar in dit geval is het schrikeffect andersom: het doet zich vooral voor in de Westerse wereld, die met angst de fenomenaal snelle groei van de wereldbevolking constateert, en daarbij weet, dat van elke vier wereldburgers één een Chinees en een tweede óók Aziaat is; en dat op elke drie nieuwe wereldburgers één Chineesje en één ander Aziaatje wordt geboren. Het Westen maakt zich bezorgd over de groeiende macht van Azië, zoals het al vanaf de Russisch-Japanse oorlog sprak van het „gele gevaar". Maar het reageert ook met angst voor de handhaving van het eigen levenspeil, denkend aan de massa's hongerigen, die mee zullen willen delen in de wereldvoedselvoorraden. En ten slotte is er de angst voor de massale ontevredenheid bij deze hongerige Aziatische massa's, die de vatbaarheid voor revolutionnaire leuzen alleen kan vergroten.

Het Westen ziet nog wel niet een „Ende mit Schrecken" in het verschiet — maar het is wel een „Schrecken ohne Ende" bij iedere nieuwe volkstelling.

Bij de bespreking van de bevolkingsvraagstukken

* College, gegeven op de Universiteitsdag van de Universiteit van Amsterdam, oktober 1962.

van Azië zal ik niettemin proberen niet de belangen van onze eigen samenleving maar die van de Aziaten zelf in het middelpunt te plaatsen. Te lang hebben Westerse geleerden, historici voorop, de vraagstukken van Azië in de eerste plaats vanuit het Europees gezichtspunt bekeken. Het wordt tijd, dat onze wetenschappelijke wereld een Copernicaanse wending maakt door de eigen beschaving niet langer centraal te stellen.

Vanuit Azië gezien is het kernvraagstuk dat van de landelijke „overbevolking". Aan de ruimtelijke problemen, zoals de Nederlandse schrijvers ze dikwijls stellen, is Azië nog lang niet toe – die problemen, van recreatie, woonruimte en parkeergelegenheid zijn gevolgen van een hoge levensstandaard – terwijl het Aziatisch overbevolkingsvraagstuk zich voorlopig volkomen toespitst op die ene grote vraag: hoe deze miljarden te voeden? Het gaat daarbij overigens niet om absolute bevolkingsaantallen; evenmin om bevolkingsdichtheden uitgedrukt in bevolkingsaantal en areaal. Landelijke overbevolking komt neer op een gebrek aan evenwicht tussen de populatie en de bestaande technieken van bodemgebruik. Overbevolking is dus altijd een relatief begrip. Een intensivering van de gebezigde methoden kan een bevolkingssurplus in een tekort aan beschikbare handen omzetten – waardoor tevens een prikkel voor verdergaande mechanisatie wordt geschapen. En al moge het waar zijn, dat het verschijnsel van landelijke overbevolking het meest in het oog springt in uiterst dichtbevolkte gebieden, zoals de uitgestrekte vlakte tussen de Gele en de Blauwe Rivier, de Tonkin-Delta, delen van het eiland Luzon, de Ganges-vlakte en praktisch heel Java – in principe mag men evengoed van overbevolking spreken in dun bevolkte gebieden, wanneer het bodemgebruik er zo extensief is, dat de traditionele technieken zelfs voor de dungespreide bevolking geen menswaardig bestaan verschaffen. Oók in woestijngebieden – en deze zijn in Azië bijzonder talrijk – kan er in deze zin van overbevolking sprake zijn, evenals in gebieden die bedekt zijn met tropische wouden, waar de bevolking zich door een extensieve brandcultuur een bestaan verschaft. Ik heb in delen van

Sumatra en Borneo de blijken van overbevolking gezien in de gedaante van uitgestrekte alang-alang-velden – gevolg van een niet tijdig aanpassen van het bodemgebruik aan een groeiende bevolking, waardoor deze brandcultuur tot een snelle uitputting van de bodem en daarmee tot ernstige erosie leidde. De Aziatische overbevolking is dus niet een gevolg van een hoog levenspeil, als bij ons, maar oorzaak van een constant laag blijvend levenspeil.

De gevolgen nu van deze relatieve overbevolking – die dus neerkomt op een achterblijven van de techniek bij de bevolkingsgroei – worden verscherpt door de zich in de gehele „onderontwikkelde" wereld openbarende bevolkingsexplosie. Deze treedt op, wanneer de sterfte, door ingrijpen met middelen van de moderne hygiëne, aanzienlijk daalt, terwijl het geboorteniveau vrijwel gelijk blijft. Om het in cijfers uit te drukken: terwijl het geboorteniveau nog steeds boven de 40 $^{0}/_{00}$ blijft zweven – wat neerkomt op ongeveer zes geboorten per volwassen vrouw in de vruchtbare leeftijd – daalt de sterfte tot een niveau van 20 $^{0}/_{00}$ of lager. En wanneer de bevolking van een bepaald gebied met 2 pct. per jaar stijgt, komt dit neer op een verdubbeling binnen de 40 jaar; is het groeipercentage boven 2.5 pct. per jaar dan verdubbelt de bevolking zelfs binnen één generatie; dan blijven van die 6 kinderen, die geboren worden per volwassen vrouw, er 4 in leven, zodat de totale bevolking zelfs binnen de 25 jaar verdubbelt – de maximale door Malthus berekende bevolkingstoename.

De daling van de sterfte is oorzaak van een fundamenteel verschil tussen de onderontwikkelde wereld van nu en die van vóór de industriële revolutie. Toen was de gehele wereld „onderontwikkeld", naar huidige maatstaf. Maar daar tegenover een geboorte van om en bij de 40 pro mille of hoger een eveneens zeer hoge sterfte stond – minimaal 30 pro mille, en ten tijde van de periodiek terugkerende rampen en epidemieën nog een stuk hoger – was de druk van de overbevolking, hoewel aanwezig, niet zo acuut voelbaar. Er bestaat tegenwoordig een verscherpt besef van een welvaarts-

tekort. Dit besef wordt bevorderd door de onontkoombare vergelijking met een welvarende wereld, waarvan ook het Aziatisch platteland in toenemende mate, al was het maar door bioscoop en vreemdelingenbezoek, op de hoogte raakt. Daardoor is de Aziatische boer in beweging geraakt – steeds vaker vindt men er massale uitingen van ontevredenheid. Dit is een belangrijk verschil niet alleen met het Azië van enkele decenniën geleden, maar ook met onderontwikkeld West-Europa van twee eeuwen terug.

Objectief gesproken uit de landelijke overbevolking zich in een alom aanwezige verborgen werkloosheid. Niemand heeft werk voor het hele jaar. Op de basis van de bestaande techniek concentreert de arbeid zich op enkele perioden: die van het planten en het oogsten. Op die momenten zijn alle krachten nodig, daar het oogsten met de simpelste werktuigen gebeurt. Op Java oogsten alle vrouwen van het dorp, en zelfs kleine kinderen stellen zich 's morgens vroeg op en bezetten hun vierkante meter. Niets geeft zo tastbaar het beeld van overbevolking weer als zo een sawah, waar al die vrouwen en kinderen bij zonsopgang, het rijstmesje in de hand, wachten op het bevel om met het snijden te beginnen. Als zij hun vierkante meter hebben afgeoogst mogen zij hun aandeel – soms niet meer dan één tiende van het door hen geoogste – mee naar huis nemen. Heeft de vrouw ook aan het planten deelgenomen, dan is het méér: soms één vijfde. Op deze manier worden tot de armste vrouwen van het dorp toe aan wat voedsel geholpen dat hen tenminste voor een paar maanden in leven kan houden. Zouden de landbezitters hun land met een sikkel of zeis laten afoogsten – om van een combine maar niet eens te spreken – dan zou dit honger en een catastrofe voor een niet onbelangrijk deel van de dorpsbevolking betekenen.

Maar tegenover de spitsdagen, waarop alle handen op de velden nodig zijn, zijn er de maanden van leegloop, waarin de beschikbare arbeidskracht binnen het bestaande landbouwpatroon niet productief wordt gebruikt. Het is aan deze verborgen werkloosheid te wijten, dat de productie per man in vrijwel alle Azia-

tische landen zo schrikbarend laag is en blijft.

Tegenover de uitzonderlijk intensieve bewerking van vruchtbare vlakten en riviervalleien staat bovendien, in verschillende Aziatische landen, een verwaarlozen van tal van mogelijkheden tot landbouw en veeteelt in meer heuvelachtig gebied. Met name China kent dit patroon van sterk ongelijkmatige verdeling van de bevolking. De grote bevolkingsdichtheden zijn dikwijls slechts plaatselijk. Daarnaast vindt men nog uitgestrekte gebieden, die grote mogelijkheden bieden voor ontginning. De overspecialisatie van de *farmers of forty centuries* in de geïrrigeerde rijstbouw heeft tot een bijzonder onevenwichtige verdeling van de bevolking over het totale territoir geleid.

Een symptoom van overbevolking is voorts een massale trek naar de stad, waartegenover de Aziatische stad niet voldoende werkgelegenheid biedt. Het gevolg is, dat vele Aziatische steden gekenmerkt worden door onvoorstelbare armoede en massale werkloosheid, die alweer enigszins aan het oog wordt onttrokken door wat de Amerikaanse ethnoloog Clifford Geertz heeft genoemd het „shared poverty system". Evenals op het platteland wordt ook in de stad een veel groter aantal arbeidskrachten aan het werk gehouden, dan met een efficiënte arbeidsorganisatie in overeenstemming is te brengen. De fabrieken, kantoren en handelszaken zijn vol met werklieden of employees die allen te weinig te doen hebben en van hun verdiensten nauwelijks kunnen rondkomen – te veel om te sterven maar te weinig om te leven. Ik herinner mij als de dag van gisteren dat beeld van een twaalftal koelies vlak achter elkaar lopend in de haven van Calcutta, allen precies even lang, samen één balk op hun hoofd dragend.

De trek naar de Aziatische steden is dan ook niet in de eerste plaats te danken aan de *pull-factor* – de aantrekkingskracht van een beter leven en werkgelegenheid in de stad – maar aan de *push-factor*, een proces van depossedering en verschulding op het platteland, waardoor het leven daar zó ondragelijk wordt dat het kansspel in de stad met de vele nieten toch nog aantrekkingskracht oefent.

De overbevolking op het platteland weerspiegelt zich in de opeenhoping in krotten en het uiterst lage levenspeil in de steden. En dit kan moeilijk anders worden, zolang de industrie in de Aziatische steden een marginale rol blijft vervullen en tallozen om in leven te blijven, gedwongen zijn om koelie, huisbediende, fietstaxi-bestuurder of straatverkoper te worden — om van de schoenpoetsertjes of prostituees nog niet eens te spreken.

Maar het hoofdprobleem is en blijft in de Aziatische landen voorlopig, als gezegd: hoe het steeds toenemend aantal monden te vullen. Ondanks alle mooie plannen om de voedselproductie te verhogen, moeten de grote Aziatische landen steeds maar groeiende hoeveelheden graan invoeren. India, Pakistan, Indonesië, en ook Ceylon zijn van deze voedselimport geheel afhankelijk en ook China heeft er in de laatste jaren niet aan kunnen ontkomen. En deze voedselimport brengt weer stagnatie met zich mee in de plannen om de economische structuur door industriële ontwikkeling gezonder en evenwichtiger te maken. Want de deviezen, die nodig zijn voor aanschaf van voedsel, kunnen weer niet worden gebruikt voor de aankoop van grondstoffen of kapitaalgoederen.

Tegenwoordig ziet men een industriële ontwikkeling wel algemeen als een voorwaarde voor een verhoging van het levenspeil. Alleen door de productie per man te verhogen, kan men de welvaart doen stijgen, en deze productie-verhoging per man is weer afhankelijk van de mogelijkheid om zijn arbeid te mechaniseren en te rationaliseren. Bovendien kan een snel voortschrijdende industrialisatie de overbodige werkkrachten van het platteland absorberen, en daarmee op den duur een mechanisatie van de agrarische arbeid vergemakkelijken.

Daarom wordt industriële ontwikkeling als een van de belangrijkste factoren gezien bij de pogingen om een onderontwikkeld land in het stadium te brengen van de „take-off into self-sustained growth".

Maar de snelle bevolkingstoename wordt daarbij

door velen als een rem gezien op deze ontwikkeling, als een stagnerende factor. Hoe groter de spaarquote die voor voedselaankoop moet worden besteed, hoe geringer het percentage dat voor investering overblijft.

Maar hierbij mogen wij evenmin over het hoofd zien, dat de mogelijkheid om uit het buitenland kapitaalgoederen aan te schaffen ook aanzienlijk wordt geschaad door de lage grondstoffenprijzen op de wereldmarkt. Er is terecht wel eens door vertegenwoordigers van landen als Indonesië, Malaya of Ceylon opgemerkt, dat de verhoging van de rubberprijs met enkele centen per kilo verre zou opwegen tegen alle „technische bijstand" die totdusver vanuit de industriële wereld is verleend.

Een andere sterk belemmerende factor is het traditionele beleggings- en investeringspatroon in de onderontwikkelde gebieden. Door besparing beschikbaar gekomen baten worden niet geïnvesteerd in productieve ondernemingen. Voorzover men zijn rijkdom al niet in een kist onder zijn *bale-bale* bewaart, behangt men er zijn vrouw mee, of — koopt men er grond voor. Maar die koopt men niet om er betere landbouwmethoden op toe te passen. Die grond wordt weer in deelbouw uitgegeven aan een arm boertje — misschien wel hetzelfde van wie men de grond heeft opgekocht. Het gevolg is, dat niemand meer belang heeft bij verbetering van de landbouwmethoden — bij voorbeeld meer intensieve bemesting. Zowel de eigenaar als de deelbouwer denkt: als ik er geld in investeer, moet ik een groot deel van de verhoogde opbrengst met een ander delen.

Een van de moeilijkste vraagstukken is dus: hoe kan men enerzijds de landbouwproduktie stimuleren, en anderzijds het geproduceerde surplus aftappen en gebruiken voor investering, bij voorbeeld in de industriële sector? Een mogelijkheid zou zijn, het surplus van de rijkere grondbezitters af te tappen via verhoogde agrarische belastingen. Maar de regeringen van de jonge Aziatische staten blijken in het algemeen erg huiverig aan de roerige landelijke bevolking lasten op te leggen,

vooral wanneer hun macht op een democratisch kiessysteem rust. Hun partij zou het bij een volgende verkiezing lelijk kunnen bezuren.

De ervaring in de reeds geïndustrialiseerde wereld leert, dat een industrialisatie altijd in de eerste plaats het resultaat is van inheemse inspanning en kapitaalvorming. Maar het traditioneel beleggingspatroon werkt een grootscheepse belegging in industriële objecten niet in de hand. Terwijl de buitenlandse particuliere beleggers over het algemeen evenmin in grootscheepse industrialisatieprojecten geïnteresseerd zijn. Voor hen blijft belegging in grondstoffenproductie (mijnbouw en plantagelandbouw), zolang deze mogelijk is, voordeliger en gemakkelijker te organiseren. En de industriële belangen in de reeds geïndustrialiseerde wereld vrezen de opkomst van een sterke concurrerende industrie, en een stijging van de grondstoffenprijzen, wanneer ook een inheemse industrie als gegadigde voor die grondstoffen gaat optreden.

Het blijkt dus, dat de moeilijkheden bij het oplossen van het essentiële bevolkingsvraagstuk — de onderontwikkeling van het technisch-economisch apparaat — voor een belangrijk deel van institutionele aard zijn, samenhangende met de heersende sociale en economische structuur.

Het is daarom niet te verwonderen, dat de gedachte is opgekomen, om primair naar een oplossing van het bevolkingsvraagstuk te zoeken in een bevolkingspolitiek. Wanneer de snelle bevolkingstoename, zo luidt de redenering, alle pogingen tot economische ontwikkeling frustreert doordat het vraagstuk om de groeiende bevolking te voeden centraal staat, ligt het dan niet voor de hand, de bevolkingsaanwas af te remmen, om daarmee de *take-off* te vergemakkelijken — net als men het aantal passagiers van een vliegtuig en het gewicht van hun bagage beperkt houdt om makkelijker van de grond te komen?

Enkelen hebben de gedachte geopperd, de bevolkingsexplosie af te remmen door aan de Aziatische volken de hygiënische en medische zorg te onthouden, die

hun sterfte omlaag brengt. Aan dit onwaardige – en gelukkig ook niet te verwezenlijken – denkbeeld zal ik geen woord vuilmaken. Veel reëler klinkt de gedachte, om op grote schaal geboortebeperking, *family-planning*, bij de volken van Azië in te voeren, om daarmee de natuurlijke aanwas tot meer beheersbare proporties terug te brengen.

Deze gedachte heeft in de Westerse wetenschappelijke wereld sterk aangeslagen. Er is een neiging om het op grote schaal propageren van geboortebeperking als een panacee tegen het overbevolkingsverschijnsel te zien. „La solution démographique", zoals Alfred Sauvy het noemt, blijkt voor de beangste westerling, die de bevolkingsexplosie in Azië met grote zorg gadeslaat, een bijzonder aantrekkelijk denkbeeld te zijn. Want niet alleen wordt daarmee, in zijn gedachtengang, de dreigende aanwas der Aziatische massa's beteugeld, maar ook maakt een verlangzaamde bevolkingsgroei, in zijn voorstelling, een oplossing van het Aziatische economische vraagstuk langs wegen van geleidelijkheid mogelijk, terwijl bij voortzetting van het huidig groeitempo de agrarische onrust zich noodzakelijk in revolutionnaire uitbarstingen zal ontladen.

Coale en Hoover hebben in hun boek *Population Growth and Economic Development in Low-Income Countries* een berekening voor India opgesteld om het besparings- en investeringstempo vereist bij handhaving van het huidig groeitempo van de bevolking te vergelijken met wat nodig zou zijn bij aanmerkelijke daling van het geboortecijfer. Hun berekening toont overtuigend aan, dat in het laatstbedoelde geval de vereiste economische inspanning aanzienlijk lager kan zijn, om hetzelfde resultaat te bereiken.

En toch is de panacee – zoals trouwens met panacees gewoonlijk het geval is – niet doeltreffend gebleken. Allereerst mag men niet vergeten, dat de „solution démographique" een actief streven naar de „solution économique" – verhoging van de arbeidsproductiviteit per hoofd van de bevolking – allerminst overbodig maakt. Er zijn er, die de propaganda voor geboortebeperking, bewust of onbewust, als een excuus be-

schouwen om alleen daaraan aandacht te besteden, en de ontwikkeling van het productie-apparaat graag op de lange baan zouden willen schuiven. Voor degenen, die niet de belangen van de Aziaten zelf, maar die van de Westerse wereld voorop zouden willen stellen, zou er enige aantrekkelijkheid gelegen kunnen zijn in het denkbeeld, om de economische ontwikkeling van Azië te remmen. Maar juist deze factor maakt, dat de Aziaten met bijzonder groot wantrouwen tegenover de Westerse propagandisten voor geboortebeperking vervuld zijn, omdat zij duidelijk het gevoel hebben, dat daarbij niet hún belangen, maar die van het Westen worden voorop gesteld. En wanneer de propaganda voor geboortebeperking op wantrouwen bij de Aziaten stuit, staat haar mislukking al bij voorbaat vast.

Ook al zou men een verlangzaamde groei van de bevolking van de Aziatische landen wensen, men dient daarbij nooit te vergeten, dat geboorteperking *op zichzelf* nooit tot welvaartsverhoging en tot bestrijding van de honger kan voeren. De welvaart hangt namelijk, zoals ik al eerder schreef, af van de productie per man. De „solution économique" zal dus, hoe dan ook, voorop moeten staan, en een bevolkingspolitiek, als die welke streeft naar geboortebeperking, zal daarbij steeds alleen maar een secundaire rol kunnen vervullen.

Daar komt bij, dat geboortebeperking alleen op vrij lange termijn enig effect kan hebben. En zelfs dan zal zij alleen tot verlangzaming van de bevolkingsgroei kunnen voeren. En onderwijl blijft het probleem van het lage welvaartspeil, van het gebrek aan voedsel, van de eenzijdig-agrarische structuur in volle zwaarte drukken.

De ervaring, in de na-oorlogse jaren in een aantal Aziatische landen opgedaan met campagnes voor geboortebeperking, heeft bovendien uitgewezen dat het helemaal niet eenvoudig is deze campagne met enig succes door te voeren in een overwegend agrarisch land met een bevolking, die nog in de ban van eeuwenoude tradities leeft. De klinieken die in de steden van India geboortebeperking propageren, schijnen wel enig succes te hebben gehad — al ken ik ook verhalen, die

aan dit succes doen twijfelen. De Indiase geleerde Chandrasekaran vertelde bijvoorbeeld op een Wereldbevolkingscongres over een kliniek in een Indiase stad, waar propaganda werd gemaakt voor periodieke onthouding. De kliniek werd overstroomd door vrouwen, die ook zo een kralensnoer wilden hebben, waarop ze de dagen konden aftellen. Men was erg tevreden met dit succes — totdat ontdekt werd dat het allemaal vrouwen waren, die vroegen wat de goede dagen waren, om een kind te krijgen. Ikzelf had een soortgelijke ervaring, toen ik in een Javaans dorp een gesprek had met het dorpshoofd en daarbij merkte, dat deze heel goed op de hoogte was van de Ogino-Knaus methode. Hij legde mij haarfijn uit, hoe het kwam dat zoveel fouten werden gemaakt — de vrouwen rekenen vanaf de laatste in plaats vanaf de volgende menstruatie. Toen ik hem vroeg, hoeveel kinderen hij zelf had, luidde het antwoord: dertien.

Deze twee voorvallen maken duidelijk, dat het niet alleen gaat om verbreiding van kennis. Bij de betrokken bevolking moet naast de kennis, ook de wens leven om de gezinnen beperkt te houden. En bij een in traditionele begrippen levende Aziaat is deze wens óf niet aanwezig, óf niet voldoende diep geworteld om als basis te dienen voor konsekwent rationeel gedrag. En daar kan zelfs een steriliteit veroorzakende wonderpil niets aan verhelpen.

Daarom blijkt vooral de landelijke bevolking nog grotendeels onvatbaar voor de propaganda voor geboorteregeling, zelfs in een land als India waar de overheid deze propaganda-actie steunt. En de overgrote meerderheid van de Aziaten leeft nog altijd op het platteland. De actie heeft dus het minste succes waar zij het hardste nodig zou zijn. Coale en Hoover constateren dat op het Indiase platteland de campagne nauwelijks heeft aangeslagen. En de vorig jaar gehouden volkstelling in India heeft uitgewezen, dat de bevolkingsgroei veel hoger is geweest — een eind over de 20 pro mille — dan waar in de economische plannen op was gerekend.

Aan de andere kant wijst de ervaring in de Westerse

wereld uit, dat wanneer de industrialisatie, en in het zog daarvan ook een grootscheepse verstedelijking en rationalisatie van het dagelijkse leven, eenmaal op gang zijn gekomen, geboortebeperking volgt met de regelmaat van een klok. Ook in de communistische wereld kan men dezelfde ervaring opdoen, hoewel de communistische ideologie van Malthusiaanse gedachtengangen allerminst gediend is. En als Aziatisch land geeft Japan een voorbeeld, hoe nadat de industrialisatie eenmaal de hele maatschappij heeft doordrongen, het geboortecijfer betrekkelijk snel kan dalen, doordat de rationele overweging een rol gaat spelen bij de door man en vrouw tezamen genomen beslissingen.

Maar dit betekent tevens, dat wanneer men de massale geboortebeperking aan de industriële ontwikkeling wil doen voorafgaan, men het paard achter de wagen spant.

Nog enkele woorden wil ik wijden aan een andere vorm van bevolkingspolitiek, die in sommige Aziatische landen wordt begunstigd: de interne migratie naar dun bevolkte gebieden. Deze transmigratie van landbouwers wordt op vrij ruime schaal toegepast in Indonesië en Ceylon.

Uit het voorgaande betoog kan het al duidelijk zijn, dat ook deze aanpak van het bevolkingsvraagstuk, op zichzelf beschouwd, nooit een oplossing kan bieden. Door de landelijke bevolking uit het ene naar het andere gebied te verplaatsen, verplaatst men alleen het probleem. De welvaart kan niet stijgen, zonder dat de landbouwmethoden fundamenteel worden gewijzigd; en de eenzijdig-agrarische structuur wordt op deze manier eenvoudig in stand gehouden. Bovendien leidt het geloof in deze panacee de aandacht en energie af van maatregelen, die wél tot een oplossing van het bevolkingsvraagstuk kunnen leiden. Aan de andere kant zou volksverplaatsing een belangrijke rol kunnen spelen, wanneer de ontginning van nieuwe gebieden gepaard ging met een fundamentele wijziging van de landbouwmethoden en met een industrialisatie zowel

in de nieuw ontgonnen als in de reeds overbevolkte gebieden.

Ik heb in Zuid-Sumatra de gevolgen van de traditionele vorm van transmigratie met mijn eigen ogen gezien. *Alang-alang* velden, waar ik ook mijn ogen richtte, zodra men even buiten de al vóór de oorlog geïrrigeerde gebieden kwam. De eerste generatie van kolonisten had nog genoeg grond. Maar de tweede generatie was bezig op grote schaal bomen in de omgeving te kappen. Enkele jaren was de oogst goed; maar dan was het uit, de grond was uitgeboerd, en men trok verder. In sommige streken was het alsof een zwerm sprinkhanen op de velden was neergestreken.

Een oplossing van het probleem — de „solution économique" in Sauvy's terminologie — moet daarom worden gezocht in een versnelde wijziging van de economische struktuur. Deze zal door de betrokken Aziatische volken in de eerste plaats uit eigen kracht en zoveel mogelijk ook met binnenlands gevormd kapitaal moeten worden nagestreefd. Buitenlandse hulp kan hierbij hoogstens een secundaire rol spelen. Men kan alleen hem helpen die zichzelf weet te helpen. En de Aziaten zullen goed moeten uitkijken dat die hulp uit den vreemde hen niet op de verkeerde weg helpt. De reeds geïndustrialiseerde landen waren over het algemeen weinig geneigd de opkomst van concurrerende industrieën actief te ondersteunen, eigenlijk al sinds de tijd dat Engeland in het midden van de vorige eeuw de aspiratie had in zijn eentje de „workshop of the world" te worden. En zoals in het verleden een nieuwe industriële natie alleen met staatssteun op de been kon worden gebracht — al was het maar door beschermende tarieven tegen de import uit de industrie-landen — zo leert de economische geschiedenis, dat bij de groei van de wereldeconomie steeds sterkere overheidssteun nodig is om een „new-comer" in de industriële wereld de weg naar een bloeiende toekomst te banen. Daarom ziet men overal in Azië een sterk streven naar overheidsingrijpen in het economisch leven, waarbij gepoogd wordt de buitenlandse hulp ondergeschikt te maken aan het nationale ontwikkelingsplan.

Het enige Aziatische land dat er al in geslaagd is de „take-off into self-sustained growth" tot stand te brengen, is Japan. Maar Japan legde de grondslag voor zijn industrialisatie al in de vorige eeuw, en het blijkt in de twintigste bepaald niet makkelijk, die sprong te herhalen. De grote landen van Zuid- en Zuid-Oost-Azië — India, Pakistan en Indonesië — schijnen alle in zekere zin een impasse te hebben bereikt. De *take-off* wil maar niet van de grond, en vooral wat de landbouw betreft wil het maar niet lukken, de voedselproductie zo op te voeren, dat deze landen de eigen bevolking kunnen voeden. De verborgen werkloosheid op het platteland blijft een rem vormen op iedere modernisering der landbouwmethoden.

Van des te groter belang is een studie van 't Chinees experiment, dat gezien moet worden als een konsekwente poging om de vicieuze cirkel te doorbreken en de bevolkingsvraagstukken uit eigen kracht op te lossen.

China heeft enerzijds getracht het tempo van zijn modernisering te forceren, zoals ook de Sowjet-Unie dat in het verleden heeft gedaan. Anderzijds hebben de Chinese leiders begrepen, dat wat in Rusland, zij het met reusachtige offers, mogelijk was, in een dichtbevolkt Aziatisch land tot een katastrofe zou leiden. Daarom wijkt het Chinese experiment in verscheidene opzichten van het bekende communistische patroon af. Zo heeft China de traditionele methoden niet zo maar overboord gegooid. Mao Tse-toeng heeft het kernachtig zo gesteld, dat China moet leren op twee benen te lopen — waar nodig moeten de traditionele technieken worden toegepast, en dat geldt vooral in de dichtbevolkte streken, waar snelle modernisering en mechanisering tot rampen zou voeren. Maar waar mogelijk — met name in dunbevolkte, nieuw ontgonnen gebieden — moet aanstonds met moderne gemechaniseerde methoden worden gewerkt. Op dezelfde wijze bevordert China de industrie niet ten koste van de landbouw — wat in Rusland wel een tijdlang het geval was. De wetenschappelijke basis waarop China probeert zijn problemen op te lossen, maakt het voor ieder die in het Aziatische bevolkingsvraagstuk geïnteresseerd is, van

belang het Chinese experiment grondig te bestuderen. Op enkele aspecten van dit experiment wil ik hier wijzen.

Voorop staat een krachtig overheidsingrijpen, waardoor een optreden tegen eventuele tegenwerkende gevestigde belangen mogelijk werd. Op deze wijze werden de grootgrondbezitters, de buitenlandse beleggers en de compradores (handelaars voor rekening van buitenlandse belangen) als machtsgroep uitgeschakeld.

Als ik het goed zie, berust het Chinese experiment op de volgende grondgedachten:

a. De voornaamste beschikbare rijkdom is het arbeidspotentieel. Met name de ongebruikte man-uren — en vrouw-uren! — van de Chinese boer en boerin moeten productief worden gemaakt. Dit geweldige arbeidsleger wordt niet alleen gebruikt voor allerlei nuttige werkzaamheden in de landbouwsfeer (herbebossing, bestrijding van droogten of overstromingen) door de organisatie van arbeidsploegen en communes, maar het wordt ook ingeschakeld bij de aanleg van publieke werken. De talloze mannen en vrouwen, die aan het werk worden gezet met de meest primitieve werktuigen om dijken en wegen aan te leggen, maken daarmee een dure kapitaalinvestering overbodig. Het enige probleem is, deze werkkrachten te voeden — maar ook bij de oude traditionele leegloop consumeerden zij, en dan zónder enige tegenprestatie. Deze intensieve arbeidsinvestering, in naam op basis van vrijwilligheid, vormt volgens de franse agronoom René Dumont het grote verschil met India, waar het beschikbaar arbeidspotentieel in de *Community Development*-projecten nauwelijks voor productieve doeleinden wordt aangeboord.*

b. Daarnaast is het Chinese systeem gericht op het aftappen van het landelijk surplus door opkoop van een deel van de oogst tegen vastgestelde lage prijzen. De organisatie van coöperaties, later communes, maakte het mogelijk om de surplusproductie niet door de boeren te laten consumeren, maar af te romen voor her-

* René Dumont, Terres vivantes, Paris, 1961, p. 155.

investering in industriële projecten, en voor de voeding van de steden. Door verbeterde landbouwmethoden en een betere arbeidsorganisatie wordt de voedselproductie voldoende opgevoerd, om de dorpsbewoners een geringe verhoging van hun voedselrantsoen te gunnen — maar het systeem is gericht op een laag houden van de agrarische consumptie en een zo hoog mogelijk opvoeren van de spaarquote en het investeringspercentage.

Terwijl in de Oost-Europese landen vergaande collectivisatie op ernstig verzet stuitte, schijnt de verbetering van het levensniveau voor de arme Aziatische boertjes, van wie velen in het verleden deelbouwers waren, zo merkbaar te zijn geweest, dat deze collectivisatie geen onoverkomelijke weerstanden wekte, en daardoor de rationalisatie van de landbouwtechniek kon steunen.

Een belangrijk element in de vorming van de volkscommune is de inschakeling van vrouwenarbeid. Hoewel de huidige Chinese politiek niet op geboortebeperking is gericht, kan men aannemen dat de rationalisering van het dagelijks leven, ook op het platteland, de inschakeling van vrouwen in het economisch leven, en de snelle industrialisatie op den duur wel degelijk tot verlaging van het geboorteniveau zullen leiden.

Men kan niet zeggen, dat China zijn bevolkingsproblemen al heeft opgelost.* De ernstige droogten van de laatste jaren waren niet de enige oorzaken van grote spanningen en voedseltekorten. Het evenwicht tussen de migratie naar de steden en de groeiende industrie schept tal van problemen. Maar het zou onverstandig zijn te menen, dat de ernstige tegenslagen die China heeft ondervonden, als een fundamentele mislukking zijn te beschouwen. Na de „grote sprong

* Uitvoeriger over dit alles: mijn bijdrage „China's bevolkingsvraagstuk", in W. F. Wertheim en E. Zürcher (red.), *China tussen eergisteren en overmorgen*, 's Gravenhage, 1963, blz. 53 e.v. Zie ook het bijzonder belangrijke boek van Edgar Snow, *The Other Side of the River: Red China Today*, London, 1963, p.p. 411 e.v.

vooruit" maakt China een tactische terugtred – *reculer pour mieux sauter.*

Misschien is het wel het belangrijkste aspect van het Chinese experiment, dat men daar in positieve zin heeft gebruik gemaakt van de agrarische onrust, van de in de bevolking aanwezige dynamiek om die als een stormram tegen verouderde maatschappelijke instellingen en tegenstrevende belangengroepen te gebruiken. Daarmee kon deze dynamiek, na de destructie van het oude, voor constructieve doeleinden worden ingeschakeld.

En wanneer men in de rest van Azië gewaar wordt, dat het China gelukt de noodlottige Malthusiaanse cirkelgang te doorbreken, zal men op zijn minst belangrijke elementen uit het Chinese experiment overnemen. De Europese, en zelfs de Russische aanpak van het *take off*-vraagstuk zijn in een dichtbevolkt Aziatisch milieu niet voor directe navolging vatbaar. Maar een Chinees succes zal tot navolging aansporen.

Moet het Westen vol angst aanzien, wat zich daar in China en de rest van Azië afspeelt? Ik meen van niet. Het beste wat het Westen zou kunnen doen, is China in zijn constructieve opbouw niet te hinderen. Het Chinese gebied is zo uitgestrekt, en de bodemrijkdommen zo overvloedig, dat er volop werk is voor eeuwen. Mits men er de techniek van gisteren, de techniek van vandaag, en niet te vergeten de techniek van morgen en overmorgen werkelijk gaat toepassen, zal het voedselvraagstuk er even goed worden opgelost als in de nu al geïndustrialiseerde wereld. Laat men China in vrede zijn economie opbouwen, dan behoeft China, zelfs met anderhalf miljard inwoners, niet agressief te worden – „het Gele Gevaar" zou dan best eens een spookbeeld kunnen blijken.

En aan een welvarend Azië zullen wij economisch meer plezier dan verdriet beleven. Aan een welvarende klant verkoopt men meer dan aan een arme – ondanks het aanvankelijk verzet in al geïndustrialiseerde landen tegen de opkomst van industriële concurrenten, is het resultaat op den duur steeds geweest dat men méér

verkocht in plaats van minder. Amerika heeft zich door zijn na-oorlogse houding tegenover China de tijdens de Tweede Wereldoorlog als schone toekomst voorgespiegelde *500 million customers* laten ontgaan. Wij kunnen er nu, in 1962, 700 miljoen terugwinnen.

Na mijn betoog, waar ik zo sterk het belang van de Aziaten zelf vooropstelde, zal de lezer mij deze stap terug naar een Westers gezichtspunt – naar de belangen van het Westen op langer zicht – misschien willen vergeven.

Rein Bloem

WIE DE LIEFDE NIET HEEFT

een bosplaatje

Scherts niet, schets niet, ets
de varens manshoog als zij waren.

Grif op jacht en ijk sjablonen
die het bos uit handen geeft,
het stalen boek van het seizoen.

Hubertus jaagt de zwijnen na,
houdt hun prenten in het oog en

vindt verbijsterd het lichtend
voorbeeld van een kruiskophert:

buiten schot, met lege handen,
galmend koper, rinkelend bekken –
Paulus – en geen tekenaar ter
plaatse die het na vertelt.

H. Neudecker

HET AARDGAS EN DE KONSUMENTEN

Enkele recente feiten op aardgasgebied hebben weer de aandacht gevestigd op de belangrijke aardgasvondsten in Nederlandse bodem. Aan de NAM (Nederlandse Aardoliemaatschappij) werd de koncessie verleend voor de winning van aardgas (en aardolie) in de provincie Groningen.

Het Konsumentenkontaktorgaan en de Nederlandse Huishoudraad uitten in een brief aan de minister van ekonomische zaken hun verontrusting over de berichten dat het aardgas voor kook- en verwarmingsdoeleinden nauwelijks goedkoper zou zijn dan lichtgas.

Burgemeester Boot van Hilversum verklaarde bij een plechtigheid in zijn gemeente – verband houdend met de overgang op puur aardgas –: „Uitbundig straalt de gasfakkel onze trots en dankbaarheid uit".. „Maar het licht zou verdonkeren indien juist is wat luidop wordt gesproken: dat de huisvrouw dezelfde of nagenoeg dezelfde prijs voor het aardgas zal moeten gaan betalen als voor het huidige stadsgas. Ik weiger dit te geloven".

Hiermee is het aardgas bezig uit de faze van de theorie in de faze van de praktijk te komen.

Het is alleszins de moeite waard de nog zo korte geschiedenis van het Nederlandse aardgas aan een beschouwing te onderwerpen, omdat het ernaar uitziet dat theorie en praktijk van het aardgas niet zo op elkaar afgestemd zullen zijn als door velen verwacht werd. Er werd verwacht dat Nederlands nieuwste schat aan de volkshuishouding veel voordeel zou brengen, in het bijzonder aan de konsumenten. Men verwachtte dit wegens de eksploitatievorm die voor het aardgas was gekozen: een privaat-kapitalistische met overheidsdeel-

name. Ook in de parlementsfrakties van de Partij van de Arbeid was men hiervoor geporteerd.

De praktijk dreigt anders te worden.

De aardgasnota

Enkele jaren terug ging de mare door Nederland van geweldige rijkdommen in de bodem van Groningen. Er waren geweldige hoeveelheden aardgas ontdekt. Men schatte algemeen de voorraad op 150 miljard m^3, wat neerkomt op 150 miljoen ton steenkoolekwivalent (SKE).[1])

Als men weet dat het totale energieverbruik van Nederland in 1962 30.2 miljoen ton SKE bedraagt en de jaarlijkse groei van het verbruik 1 miljoen ton SKE, zou er theoretisch voldoende aardgas zijn voor dekking van de *totale* energiebehoefte van 1963 tot en met het eerste halfjaar van 1967. Voor dekking van de *groei* in de energiebehoefte zou Nederland tot en met 1979 op het aardgas kunnen vertrouwen.

De schatting liep intussen op. Vorig jaar september werd de voorraad op 400 miljoen ton SKE geschat, voldoende voor de *totale* energiebehoefte tot en met 1973, voor de *groei* tot en met 1990. De Belgische senator Victor Leemans, die in het verleden al getoond had een goede neus te hebben voor het aardgas, schatte onlangs de voorraad op 1000 miljoen ton SKE, welke aan de *totale* energiebehoefte zou kunnen voldoen tot en met 1986, en aan de *groei* daarvan tot en met 2008.

Met deze voorraden in de grond zou de Nederlandse energievoorziening veilig zijn gesteld tot de tijd dat er elektrische energie beschikbaar zal zijn uit kernreaktoren.[2])

[1]) De omrekeningsfaktor voor ongeraffineerd aardgas zoals dat in onze bodem voorkomt, is 1; 1000 m^3 aardgas is wat energiewaarde betreft ekwivalent met 1 ton steenkolen van 7000 Kcal. per kg.

[2]) Nederland moet namelijk in toenemende mate brandstoffen invoeren. In 1953 was het invoersaldo voor kolen en olie (eindprodukten) 7,3 miljoen ton SKE op een totaal energieverbruik van 21,0 miljoen ton SKE, terwijl dit in 1962 al 14,3 miljoen SKE was van de 30,2 miljoen ton SKE.

In de *Nota inzake het aardgas* – populair: Aardgasnota – van 11 juli 1962 zette de toenmalige minister van ekonomische zaken De Pous uiteen hoe hij zich het beheer van het aardgas voorstelde.

Zoals nu wijd en zijd bekend is, kwam het erop neer dat de winning en distributie zouden worden toevertrouwd aan het internationale oliekapitaal – te weten Esso en Shell – met een zekere mate van staatsbemoeienis. Dit zou als volgt gaan. De koncessie voor de winning zou worden gegeven aan de NAM, waarin Esso en Shell beide voor 50 pct. participeren. De gasputten zouden worden geëxploiteerd door een maatschap van Esso, Shell en Staatsmijnen, die belangen van 25 pct., 25 pct. resp. 50 pct. zouden hebben. Hun financiële deelnamen zouden resp. 30 pct., 30 pct. en 40 pct. zijn, terwijl de staat een aandeel in de winst van 10 pct. zou ontvangen.

De distributie zou worden verzorgd door een maatschappij waarvan Esso, Shell, de staat en Staatsmijnen deel zouden uitmaken. In deze maatschappij (Nederlandse Gasunie) zouden zij voor 25 pct., 25 pct., 10 pct. resp. 40 pct. deelnemen. In deze konstruktie zou dus van de winst – van winning en distributie – de helft naar de staat gaan (direkt of indirekt via de Staatsmijnen), en de andere helft naar de oliemaatschappijen. Dit was de opzet en zo is zij ook gerealiseerd na de behandeling in het parlement. De distributiemaatschappij de Nederlandse Gasunie heeft het monopolie van het aardgas. In deze Gasunie worden tevens alle aktiviteiten ingebracht die elk der deelnemers tot dusver op het terrein van de gasvoorziening verrichtte.

Het resultaat is dat de Gasunie in tien van de elf Nederlandse provincies monopolist voor *alle* gas zal zijn. (Alleen Noord-Holland, waar de Hoogovens het gas leveren, valt erbuiten. Momenteel wordt er tussen de Hoogovens en de Gasunie onderhandeld over het inbrengen van het Hoogovengas in de Gasunie). Door de oliemaatschappijen voor 50 pct. van de winst te betrekken bij de winning en exploitatie van het aardgas, is het partikuliere winstbejag binnengehaald. Wanneer De Pous dan ook begint uiteen te zetten „dat het

gebruik van het aardgas moet worden bepaald door de nationaal-ekonomische waarde, welke in de verschillende alternatieve gebruiksmogelijkheden zou kunnen worden geëffektueerd" (Aardgasnota, blz. 5), is het onvermijdelijk dat hij uitkomt bij „een verkoop volgens kommerciële maatstaven, waarbij in beginsel wordt gestreefd naar een zodanige verdeling van het beschikbare gas over de verschillende in aanmerking komende gegadigden dat in totaal de hoogste opbrengst wordt verkregen". (Aardgasnota, blz. 5.)

Hoe gaat het nu verder met het aardgas? In de Aardgasnota wordt viererlei mogelijkheid voor de aanwending van het aardgas voorzien:

I) openbare gasvoorziening (koken en stoken);
II) industriële verwarming (bakkerijen, keramische industrie, enz.);
III) opwekking van elektrische stroom;
IV) gebruik als grondstof in de chemische industrie (kunstmest, kunststoffen, enz.).

De laatste twee mogelijkheden worden laag aangeslagen op grond van rendementsvergelijkingen met andere grondstoffen. In de opzet van De Pous vindt het aardgas „met name" zijn weg naar de huisbrandsektor.[3]) Hij verwachtte op influistering van de oliemaatschappijen en de Staatsmijnen „dat het mogelijk zal zijn het aardgas aan de uiteindelijke konsument tegen een zodanig tarief ter beschikking te kunnen stellen dat het voor deze aantrekkelijk wordt aardgas op ruime schaal te gebruiken voor ruimteverwarming in plaats van kolen of olie". (Aardgasnota, blz. 6.) Hij voegde hieraan toe: „Dit wordt eerst verwezenlijkbaar bij een belangrijke verlaging van de bestaande tarieven". (Aardgasnota, blz. 6.) De uiteindelijke gasprijs zal dus van groot belang zijn voor de opmars van het aardgas op de huisbrandmarkt.

[3]) Aanwending namelijk alleen voor kookdoeleinden vraagt betrekkelijk geringe hoeveelheden aardgas (in 1961 2,25 miljoen ton SKE), zodat een ruimere markt nodig is.

Monopolie

Welke krachten zijn bepalend voor de prijs? We zagen dat er een gasmonopolie is, in handen van de Gasunie. Het bijzondere van dat monopolie is dat het berust bij de producenten van konkurrerende brandstoffen (kolen en olie).

Door deze organisatievorm heeft de regering zich schuldig gemaakt aan wat in de terminologie van de vrije marktekonomie „konkurrentievervalsing" heet. Het is gemakkelijk in te zien dat de prijs van het aardgas in de kooksektor nauwelijks zal afwijken van die van het lichtgas. Het is aannemelijk dat de aardgasprijs in de huisverwarmingssektor in mindere mate zal dalen dan bij onafhankelijke exploitatie van het aardgas. De volgende redenering kan ons helpen.

Het gebruik van lichtgas voor kookdoeleinden is praktisch konstant. Gegeven haar doelstelling van maksimale winst zal de Gasunie als goed ondernemer de leveringsprijs van aardgas aan de gemeenten — die voor de verdere distributie aan de konsumenten zorgdragen — zo hoog stellen dat deze de investeringskosten in verband met ombouw van apparatuur op redelijke termijn kunnen terugverdienen. Voor de uiteindelijke konsumenten zal er dan niet veel overblijven. Momenteel is de situatie op de huisbrandmarkt zo dat kolen en olie met elkaar konkurreren. Sommige oliemaatschappijen voeren een vrij agressieve verkooppolitiek die zover gaat dat ze kredieten verlenen voor de aanschaf van centrale verwarmingsapparatuur. Gegeven de beperkingen die de kostprijzen opleggen aan de aanbodprijzen, is de konkurrentie tussen de kolenleveranciers en de olieleveranciers echter marginaal, in die zin dat het beiden onmogelijk is een expansie van de huisbrandmarkt te forceren.

De verwachting is reëel dat de veel lagere kostprijs van het aardgas het mogelijk zal maken tot deze expansie te komen. Bij de beantwoording van de vraag wat de prijs van het aardgas zal zijn bij deze aanwending, is het zaak twee gevallen te onderscheiden: ten eerste dat van het ingestelde monopolie, waarbij dus het

aardgas in exploitatie wordt gegeven aan zijn natuurlijke konkurrenten, ten tweede dat van onafhankelijke exploitatie, zodat dus een geval van duopolie kan optreden.

De aardgasmonopolist en de aardgasduopolist zullen zich door verschillende doelen laten leiden, en dit zal verschillende uitwerking hebben op de aardgasprijs. Voor de aardgasmonopolist is het zaak de expansie te bereiken zonder dat zijn huidige afzet van kolen en olie wordt gelikwideerd. Zou hij die kwijtraken dan betekent dit een plotseling verlies van grote investeringen in bedrijfsinstallaties die in gebruik zijn bij winning en exploitatie van kolen en olie. Die huidige afzet zou wegvallen – en vervangen worden door aardgas – als de verbruikers gekonfronteerd zouden worden met een zodanige aardgasprijs dat ze op redelijke termijn (zeg vijf jaar) hun omschakelkosten (van verwarmingsapparatuur) zouden „terugverdienen". In de ekonomische literatuur spreekt men van „rekuperatietermijn". Dit is voor de leveranciers van de konventionele brandstoffen ongewenst te achten. Zij zullen belang hebben bij een *langzame* afschrijving van hun bedrijfsinvesteringen. Ze zullen hun aardgasprijs dus zo vaststellen dat deze hoger ligt dan de kritische omschakelprijs. Aan de andere kant moet die prijs zo laag liggen dat er een nieuwe markt wordt opengelegd. In de loop van de tijd zullen ze hun aanbodprijs verlagen, naarmate ze namelijk hun bedrijfsinstallaties zullen hebben afgeschreven.

De aardgasduopolist zou een andere koers varen, en trachten ook de *huidige* markt te veroveren. Hij zou zijn prijs niet vaststellen boven de k.o.p. (kritische omschakelprijs), maar erop. Dat de bedrijfsinstallaties van zijn konkurrenten plotseling enorm in waarde zouden dalen, deert hem niet.

We kunnen konkluderen dat het waarschijnlijk is dat de verbruikers ingeval het aardgas wordt geëxploiteerd door een onafhankelijke maatschappij, een lagere prijs zullen moeten betalen dan bij exploitatie door kolen- en olieproducenten.

De k.o.p. is een strategische variabele. Deze hangt

o.a. af van de huidige kolen/olieprijzen. Door deze in benedenwaartse richting te verschuiven – het is niet aannemelijk dat daar veel ruimte voor is – kunnen de kolen/olieëxploitanten enig roet in het eten van de onafhankelijke aardgasexploitant gooien, doordat ze de berekeningsschema's van de momentele brandstofverbruikers verstoren. De aardgasduopolist zal dan ook veiligheidshalve beneden de k.o.p. gaan zitten.

De brandstoffenprijzen in de toekomst

Onze bovenstaande konklusie is bereikt in een model van twee partikuliere maatschappijen, die dus beide naar maksimale winst streven. Ze geldt a fortiori ook ingeval de konkurrerende aardgasexploitant een staatsbedrijf is.

Op lange termijn worden de konsumenten wat de prijs van het aardgas betreft ook belaagd. In de huidige konstruktie heeft de aardgasexploitant als opgave het behalen van maksimale winst. Zijn prijs zal hij dus moeten oriënteren op de konkurrerende brandstoffen, olie en kolen. Er is nu gefundeerde reden om aan te nemen dat de prijzen van olie en kolen in de toekomst zullen stijgen. In het december 1962 uitgekomen rapport van EEG, EKSG en Euratom, getiteld *Onderzoek naar de energievooruitzichten op lange termijn in de Europese gemeenschap,* wordt er voor het „Europa der zes" een energiepolitiek geschetst die het geleidelijk sluiten van kolenmijnen behelst. De kolenproduktie zal bijgevolg teruglopen van 230 miljoen ton (1960) tot 150 miljoen ton (1980). De bedoeling is dat er in steeds sterkere mate zal worden overgegaan op geïmporteerde aardolie en (Amerikaanse) kolen. Door sommige deskundigen (met name prof. Th. R. Seldenrath, aan wiens in *De Ingenieur* van 10 mei 1963 gepubliceerde uiteenzetting, getiteld *Energievoorziening van West-Europa op korte termijn* deze cijfers en gegevens zijn ontleend) wordt gesteld dat het weinig waarschijnlijk is dat de Verenigde Staten in 1980 nog met een belangrijk aanbod van kolen op de Europese markt zullen opereren,

omdat hun eigen behoeften sterk zullen stijgen. Seldenrath schat dat in 1980 die eigen behoeften ten opzichte van heden verdubbeld zullen zijn. Het zal namelijk nog aanzienlijke tijd duren voor elektriciteitsopwekking door kernreaktoren een wezenlijke rol zal spelen.

De Amerikaanse kolen konkurreren tot op heden met aardolie.[4]) Als ze wegvallen zal de omhooggerichte druk op de olieprijzen door de internationale oliemaatschappijen (OPEC) zich in versterkte mate doen gelden.

Gegeven de eis van kommerciële exploitatie zal de aardgasprijs dan ook omhoog gaan, tenzij er een zeer sterk vermoeden is dat de totale omzet dan zou dalen. Het is aannemelijk dat de vraag op lange termijn onomkeerbaar is, omdat men een bepaald welstandsnivo – namelijk het verwarmen van meerdere vertrekken – als noodzakelijk is gaan ondervinden.

Het is duidelijk dat bij staatsexploitatie van het aardgas een dergelijk onaangenaam lot de konsumenten niet behoeft te wachten, omdat daarbij algemeen het kostendekkingsprincipe wordt gevolgd. Het Nederlandse parlement heeft tragischerwijs niet voor staatsexploitatie gekozen, zelfs niet voor exploitatie door een onafhankelijke maatschappij.

Tegenkrachten

Welke krachten zijn er nu die een matigende invloed op de aardgasprijs kunnen hebben? Niet zonder belang is de door de gemeenten – die voor de levering aan de konsumenten zullen zorgen – gevormde kombinatie Samenwerkende Regionale Organen Gasvoorziening SROG. Omdat de Gasunie voor haar afzet gebruik zal moeten maken van de gemeentelijke leveringsapparatuur, zal de SROG een zekere tegenkracht kunnen vormen. Deze is echter gelimiteerd omdat de SROG tegenover een monopolist staat. De SROG heeft de

4) Hun prijzen liggen veel lager dan die van Europese kolen door de veel hogere rendementen. Met het sluiten van EKSG-kolenmijnen zal een prijsverhoging van de kolen samengaan.

mogelijkheid een beroep op de publieke opinie te doen en deze te mobiliseren. Dit is misschien wel haar sterkste wapen.

De minister van ekonomische zaken heeft enkele sterke bevoegdheden die een matigende invloed op de prijshoogte kunnen hebben. Van de vier bevoegdheden:

I) een recht tot goedkeuring van het afzetplan van de Gasunie – een toezicht dus op de bestemming van het gas;
II) een recht van goedkeuring van de prijzen en tarieven waarvoor het aardgas zal worden verkocht;
III) een recht van goedkeuring van de aan te leggen transportleidingen;
IV) de beschikking over een reserve van 25 miljard m^3 voor speciale industriële doeleinden,

zijn de eerste en tweede van belang.

Het socialistische standpunt

In een artikelenreeks die H. Vos, lid van de Eerste Kamer en ekonomisch specialist van de Partij van de Arbeid, publiceerde in *Het Vrije Volk* (11 t.m. 14 september 1962), komt het P.v.d.A.-standpunt het best tot uitdrukking. Het parlementaire debat leverde praktisch geen nieuwe gezichtspunten op. Vos stelde dat de producent van het aardgas een bijna volledige monopoliepositie zal innemen. Geheel terecht merkte hij dan op: „Monopolies nu, vooral wanneer zij de normale huishoudingen bereiken, behoren in overheidshanden te zijn, zoals de elektriciteitslevering, de waterlevering en de gaslevering in een vroegere periode (....)". In het geval van het aardgas komt Vos evenwel tot een andere konklusie. Hij schrijft: „Toch kan ik mij, ondanks grote voorkeur voor een algehele overheidsexploitatie op dit terrein, wel vinden in de oplossing welke in de Gasnota wordt voorgesteld (....)".

Het belangrijkste argument dat Vos heeft voor niet-

nationalisatie is dat het bodemonderzoek veel kapitaal en zeer veel know-how vereist. De internationale oliemaatschappijen Esso en Shell bezitten beide. Deze voelen er echter alleen voor het bodemonderzoek te verrichten, als ze ook een exploitatiekoncessie verkrijgen. „Alleen maatschappijen met een wereldwijde ervaring kunnen dit werk zo ekonomisch mogelijk verrichten", meent Vos met betrekking tot het bodemonderzoek, en daarom voert hij de nationalisatie van het toneel af. Omdat hij denkt dat slechts de oliemaatschappijen het bodemonderzoek ekonomisch kunnen verrichten, ondersteunt Vos het exploitatieontwerp van De Pous. Daar heeft hij het begrip „halve socialisatie" voor uitgevonden.[5]) Door de halve deelname van de staat en de openbaarheid acht Vos „een excessief uitbuiten van de monopoliepositie niet waarschijnlijk".

De artikelen van Vos hebben ongetwijfeld meegeholpen bij het formuleren van een slecht standpunt van de Partij van de Arbeid. Het heeft er de schijn van dat de Partij van de Arbeid inzake het aardgas weer heeft gehandeld volgens het bijna klassieke schema van het a priori kompromis, uit angst een principieel socialistisch geluid te laten horen. De parlementsfrakties van de Partij van de Arbeid hebben zich ongetwijfeld weer laten leiden door wat „politiek haalbaar" is en niet door socialistische overwegingen in de ekonomische en sociale sfeer.

De politieke haalbaarheid van de sociaal meest wenselijke exploitatievorm voor het aardgas, namelijk een staatsbedrijf, werd door de P.v.d.A.-frakties zeer laag aangeslagen. Misschien wel omdat ze indertijd, toen de partij aan de regering deelnam, ook geen straffe politiek gevoerd hebben voor staatsexploitatie van de Nederlandse aard*olie*. Ze zagen meer in het *verbeteren* van de door De Pous voorgestane exploitatievorm dan in het strijden voor een volkomen *andere* vorm. Ze zagen niet in dat ze door een radikaal standpunt veel grotere kans hadden op koncessies door de minister, en hielpen zo mede deze vette kluif aan het internationale

[5]) Hij behoorde te zeggen "halve nationalisatie".

oliekapitaal toe te werpen. De voordelen van een geïntegreerd staatsbedrijf konden toch een ieder duidelijk zijn. Enkele springen vooral in het oog:

I) de winsten van winning en distributie komen in handen van de schatkist;
II) winning en distributie zijn op elkaar afgestemd;
III) een nationaal energiebeleid is mogelijk.

Nadelen zouden er zeker zijn geweest, maar de overwinning daarvan zou een politieke daad zijn geweest waarvoor de P.v.d.A. terugschrok (trouwens ook de regering). Het valt niet in te zien dat de nadelen veel meer dan ongerieven zouden zijn geweest. Als nadeel zagen de P.v.d.A.-ers de al eerder genoemde bij de regering ontbrekende know-how. Op het argument dat know-how te koop is, werd wel geantwoord dat de staat aan de aan te trekken deskundigen zo hoge salarissen zou moeten betalen dat er een wanverhouding zou ontstaan met andere staatsbedrijven (zoals PTT en Staatsmijnen). Ook zagen ze een moreel nadeel, omdat ze vonden dat de NAM een moreel recht had op de exploitatie. De NAM had immers het gas gevonden. Het argument hiertegen dat de NAM kan worden afgekocht werd beantwoord met de opmerking dat dit dan wel erg ten nadele van de opbrengst van de gasexploitatie zou komen. Een ekonomisch nadeel vonden ze verder dat er een heftige konkurrentie zou ontstaan tussen het staatsbedrijf en de oliemaatschappijen, annex Staatsmijnen.

Men kan, als men de geopperde nadelen scherp beziet, slechts konkluderen dat deze niet meer dan ongerieven waren, ongerieven echter die voor de o zo bang zijnde Partij van de Arbeid de afmeting aannamen van nadelen. In het voetspoor van de regering miste ze de moed zich tegen de internationale oliemaatschappijen te keren. Ze had zich uiteraard kunnen spiegelen aan Italië, waar het staatsoliebedrijf Ente Nazionale Idrocarburi ENI goedkope energie aan het land heeft verschaft, waardoor de na de oorlog plaatsgevonden hebbende industrialisatie voor een belangrijk deel

geslaagd is.[6]) ENI begon als aardgasexploitant, boorde later in Italië aardolie aan en voerde vervolgens voor eigen rekening grote hoeveelheden olie in uit het Nabije Oosten en de Sowjetunie. Dit alles gebeurde tot grote woede van de internationale oliemaatschappijen, die voortdurend poogden de EEG te bewegen tot stappen tegen Italië en de ENI. De Italiaanse regering heeft echter ENI (en haar vorig jaar helaas verongelukte leider Enrico Mattei) altijd gesteund, omdat ze het belang van goedkope energie zag en de moed had zich hiervoor in te zetten. Deze moed mist de Nederlandse regering en ook de Partij van de Arbeid en daarom hebben zij Nederland opgeknapt met een hoogst onsociale vorm van aardgasexploitatie.

Literatuur:

1. De Twentsche Bank, *Natural Gas in the Netherlands.*
2. *Economische Voorlichting,* 3 juli 1963.
3. Seldenrath, Th. R., *Energievoorziening van West-Europa op korte termijn, De Ingenieur,* 10 mei 1963.
4. *Haagsche Courant,* 9 juli 1963.
5. *Nieuwe Rotterdamse Courant,* 5 juli 1963.
6. *Nota inzake het aardgas.*
7. *Het Vrije Volk,* 11, 12, 13 en 14 september 1962.

[6]) Hier wordt op dit voor ons land belangrijke industriële aspekt niet ingegaan, omdat het aardgast volgens de plannen „met name" in de huishoudelijke sektor zal worden ingezet.

Ik ben acht en dertig
en nog steeds leef ik
d.w.z.
ik ben niet dood
nog niet gestorven onder
het puin van
ingestorte luchtkastelen
acht en dertig ben ik
en bevrucht door
een leugen om wat
hoop te baren
voor morgen
op het puin van
gisteren
want moeders baren
weer soldaten
generaals zetten
nauwkeurig slagvelden
uit voor de vrede
de absolute
vrede
de dood
ik ben acht en dertig
en nog steeds leef ik
d.w.z.
ik ben niet dood
nog niet

elke morgen
opstaan van herhalings
oefening in het doodgaan
en langzaam
neerknielen in de
startblokken van
een nieuwe dag

langzaam lopen we de dagen uit
en herkauwen de herinneringen
tot een minimaal verleden
morgen is de toekomst
en overmorgen
als we maar hoop hebben
als het dier dat in ons
verstopt zit maar
gestorven is toen de
wereld in hirosjima
verging

De stad kreunt een
ongevoelige pijn uit
onrust jaagt in stalen
mantels woorden
in m'n mond
die ik niet had
willen spreken
vleesbomen woekeren
en vertakken zich
in stenen omhulsels
tot een moderne kliniek
waarin wij dansen op de
wanhoop van de juke box
schreeuwend om
de grote operatie

Ze hebben het ons voorgezegd
drie maal drie is negen
en we hebben het nagezegd
tot we het wisten
ze hebben het ons voorgelezen
het sprookje van de
dwergen in het bos
en we hebben het nagelezen
en we geloofden
onvoorwaardelijk
ze hebben het ons voorgelogen
en we hebben het opgeschreven
zeven klassen lang
met de bajonet als
waarheid op
de griffel

Th. van Tijn

HET GEDEELTELIJK KERNSTOPVERDRAG

Vóór we spreken over de gedeeltelijke „kernstop", eerst iets over de leugens waarmee de bewapeningspolitiek van de NATO gemaakt werd. McNamara, Amerikaans minister van defensie, verklaart zonder blikken of blozen aan de Senaatscommissie voor Buitenlandse Zaken, dat de Amerikanen een grote voorsprong hebben op de Russen, wat betreft hun atomaire bewapening, inclusief de raketten, en hun wetenschappelijk-technische vermogens in dat opzicht. Het stopzetten der proefexplosies met kernwapenen, behalve de ondergrondse, kan ertoe dienen de Amerikaanse voorsprong te behouden. We laten de vraag, of deze beweringen juist zijn, nu maar in het midden en willen ook niet toegeven aan de verleiding waarin een zeker gevoel voor politieke logica ons kan brengen, om uit deze beweringen te concluderen dat de Russische politieke leiders hetzij uitzonderlijk vredelievend zijn (Russische these), hetzij uitzonderlijk lichtzinnig en tot alle capitulatie voor de Amerikanen geneigd (Chinese these). Wij willen er in dit verband alleen maar aan herinneren, dat McNamara minister is onder Kennedy, wiens grote thema bij zijn verkiezingscampagne (naast Cuba) de kwestie was van de „missile gap", — de beweerde Amerikaanse achterstand bij de ontwikkeling der atoomwapenen en der transportmiddelen daarvoor.

Andere kwestie: Jarenlang werden we bang gemaakt met Ruslands 175 divisies, een geduchte conventionele strijdmacht die ons onmiddellijk als een stoomwals zou verpletteren indien we niet beschermd werden door de Amerikaanse atoomwapenen. Om de een of andere duistere reden is volgens recente uitlatingen van Amerikaanse militaire kringen de juiste schatting van de Russische conventionele sterkte niet 175, maar 60 divi-

sies (Le Monde, 26 juni; New York Herald Tribune, 26 juni; The Times, 12 augustus). We moeten erkennen, niet bij machte te zijn het juiste aantal Russische divisies aan de lezers van De Nieuwe Stem te verklappen; wél vinden wij redenen om hun met klem te verzoeken, berichten over de Russische atomaire en conventionele militaire kracht in het vervolg geheel los te zien van de Russische militaire kracht en uitsluitend te beschouwen als indicaties van de richting, waarin de Amerikaanse buitenlandse politiek en militaire strategie — en derhalve de pen van een onnoemelijk aantal scribenten — zich beweegt.

De vermindering der Amerikaanse schattingen ten aanzien van de Russische militaire kracht in de laatste twee maanden is een duidelijke aanwijzing voor de gewijzigde Amerikaanse politiek in de Oost-Westverhouding. Het gedeeltelijke kernstopverdrag is o.a. van deze wijziging een vrucht. Het Moskouse akkoord kan maar op één manier werkelijk verklaard worden: wanneer wij uitgaan van het militaire feit, dat Amerika geen wezenlijke militaire achterstand heeft op Rusland en Rusland niet op Amerika, maar dat zij — hoe ook de getallen der voorradige divisies, atoomwapenen en raketten mogen zijn—, elkaar in evenwicht houden, dat zij dat al sinds een aantal jaren doen en dat de Amerikaanse leiders ermee rekenen, dat zij dat ook in de toekomst zullen blijven doen. Vandaar Kennedy's verklaring, dat de ontwikkeling van een doeltreffende anti-raket-raket de krachten van Amerikanen en Russen teboven gaat. Het was de hoop op de ontwikkeling van zo'n raket, die althans de Amerikanen een tijdlang heeft doen geloven dat zij het evenwicht weer in een Amerikaans overwicht zouden kunnen doen verkeren. Het heeft niet zo mogen zijn en ook zij erkennen nu, dat er tegen met atoomkoppen uitgeruste lange-afstandsraketten geen werkelijke verdediging mogelijk is. Het militaire evenwicht dat voortvloeit uit de wederzijdse capaciteit om elkaar vernietigende slagen toe te brengen, wordt als blijvend erkend en wordt één der uitgangspunten van de Amerikaanse politiek ten opzichte van de Sowjet-Unie.

Deze erkenning en deze aanpassing der politiek (een aangepaste strategie is niet te vinden, zoals ik in het meinummer 1963 van dit tijdschrift betoogde) maakten het akkoord over de direkte Chroesjtsjow-Kennedy-telexlijn, het gedeeltelijke kernstopakkoord en serieuze onderhandelingen over de voorkoming van verrassingsaanvallen mogelijk. Zonder twijfel is het gedeeltelijke kernstopverdrag van deze dingen het belangrijkste. De bereidheid het af te sluiten en de haast die er tenslotte mee gemaakt werd (men vergelijke Kennedy's alarmerende rede van 10 juni) vloeien voort uit de oprechte angst van de Amerikaanse zowel als van de Russische leiders, dat ook andere landen dan die welke tot nu toe het atoomwapen bezitten, dit zouden ontwikkelen, op eigen kracht. Dergelijke atoomwapenen zouden weliswaar sterk achterblijven bij die van de grote atoommachten en vooral door het ontbreken van behoorlijke transportmiddelen in een wereldconflict waardeloos zijn, maar zij zouden een noodlottige rol kunnen spelen bij het veroorzaken van zo'n wereldbrand. Zo hebben de Chinezen en de Fransen natuurlijk gelijk, wanneer zij het verdrag voornamelijk zien als een onderonsje der grote machten, gericht tegen hun eigen bondgenoten voor zover deze zich van de satellietstatus in de grote politiek willen emanciperen en atoomchantage op de leiders van het eigen blok willen bedrijven. Zo valt ook het gedeeltelijke kernstopverdrag, dat beoogt dergelijke gevaarlijke chantage te voorkomen, geheel in de lijn waarin ook de pogingen een oorlog-uit-misverstand te voorkomen (via de telexlijn) en wederzijdse garanties te geven tegen een verrassingsaanval liggen.

De Amerikaanse erkenning van een blijvend evenwicht-van-verschrikking maakt ook een definitief einde aan alle „roll-back"-theorieën, die eens zo dierbaar waren aan wijlen Foster Dulles. Ze maakt het accepteren van de Russische politiek tot bevriezing en legalisering van de status-quo in Midden-Europa op den duur onvermijdelijk, hoe moeilijk dit ook voor de Westduitse leiders te slikken zal zijn. De kansen voor

serieuze ontspanningsplannen in Midden-Europa, zoals dat van de Poolse minister van buitenlandse zaken Rapacki, stijgen.

Men kan de winst, die het kernstopakkoord van Moskou ons brengt, als volgt samenvatten: 1e. de vergiftiging van het leven-op-aarde door de fall-out der proeven wordt drastisch ingeperkt; 2e. de vermeerdering van het aantal atoommachten wordt tegengegaan; 3e. beperkte „disengagement"-plannen krijgen een betere kans; 4e. misschien is het een kleine bijdrage tot vertraging van de bewapeningswedloop.

Op dit laatste punt moet men het voorzichtigste zijn. Voor de Russen en de Amerikanen (in tegenstelling tot de would-be-atoommachten) had de bewapeningswedloop zich al grotendeels verplaatst van het gebied der vervaardiging van atoomwapenen naar dat van de ontwikkeling der raketten en wat daar aan electronische apparatuur bijkomt. Het akkoord bezegelt die verplaatsing en versnelt wellicht de bewapeningswedloop op het laatste gebied. Voorts zijn ondergrondse proeven niet alleen van het akkoord uitgesloten, maar ook prompt weer door de Amerikanen uitgevoerd. De opbouw van voorraden atoomkoppen van de zonder verdere „verboden" proeven produceerbare typen kan ongestoord verder gaan. In het uitsluiten van de ondergrondse proeven uit het akkoord (behalve van die welke een radio-actieve uitzaai buiten 's lands grenzen zouden kunnen veroorzaken) zit zelfs het gevaar, dat men deze als „toelaatbaar", als „gelegaliseerd" gaat beschouwen, in Amerika, Rusland én in andere landen.

Tenslotte bevat het verdrag een opzeggingsclausule (drie maanden na aankondiging herkrijgt elk der contracterende partijen, d.w.z. Groot-Brittannië, de V.S. en de U.S.S.R. en wie verder tekenen, het „recht" op alle proeven), welke opzegging eenzijdig kan geschieden. Het hele akkoord is trouwens een vertrouwenskwestie tussen de atoomgroten, daar het evenwicht-van-afschrikking zelf elke sanctie tegen overtreding der overeengekomen bepalingen uitsluit. Het gemeenschappelijke belang tegenover andere landen is een soort van garantie voor het naleven en in-stand-blijven van het

verdrag. Een andere kan deze zijn: dat het politieke nadeel, dat uit hervatting van proeven in de atmosfeer, daarboven of onder water kan voortvloeien, groter wordt geacht dan het, bij het bestaande vernietigingspotentieel bijzonder twijfelachtige, militaire nut ervan. Een politiek nadeel dat gelegen zou zijn in de verontwaardiging der volkeren tegenover de verdragschender of -opzegger.

Een enkel woord tenslotte over de toekomst. De tegenstelling tussen de kapitalistische wereld en de landen met genationaliseerde eigendom der grote productiemiddelen en daarop gebaseerde plan-economie, is fundamenteel en blijft dat. Alle speculaties à la Wilhelm II over een gemeenschappelijk blank front tegenover een „geel gevaar" berusten op een enigszins domme fantasie, evenzeer als de hoop dat het gedeeltelijke kernstopakkoord een inleiding zal zijn tot de algemene ontwapening der groten (zoals in de inleiding van het verdrag wordt gesuggereerd) op een al te verleidelijke illusie berust. Er is niets meer gebeurd dan dat op sommige gebieden de onveranderlijkheid van de status-quo tussen de beide blokken wordt geconstateerd, en het zal nog politieke strijd genoeg kosten om de mogelijke verdere oogst daarvan, zoals ontspanning in Midden-Europa, tegen de conservatieve koude-oorlogsprofiteurs van de soort van Adenauer en tegen atoommaniakken van de soort van De Gaulle in, door te zetten. Ondertussen, ook daarnaar te streven is al de moeite waard.

C. Buddingh'

KRONIEK VAN HET PROZA

De roman verkeert in een impasse, maar de Nederlandse roman floreert. Het is een mooie generaliserende uitspraak om mee te beginnen, maar zoals vrijwel alle generalisaties dient ook deze eens stevig op de keper beschouwd te worden en van het nodige commentaar voorzien. Wat overigens een mooie bezigheid is voor op een regenachtige midzomerdag.

Dat de roman in een kritieke fase van haar ontwikkeling is aangeland, lijkt me onbetwistbaar. (Zorgwekkend echter nog allerminst: de roman heeft zich uit neteliger situaties weten te redden!) Maar één feit valt niet te loochenen: de psychologische roman is dood. En meer dan een eeuwlang zijn de begrippen „roman" en „psychologische roman" vrijwel identiek geweest, zo identiek, dat menigeen, nu de laatste ten grave is gedragen — uitgeleide gedaan o.a. door Paul Rodenko en Nathalie Sarraute — harder dan ooit „leve de psychologische roman" schreeuwen. Dat het echter ooit tot een wederopstanding zal komen lijkt mij bijzonder twijfelachtig.

Zoals ik al eerder schreef — in een artikel in de Nieuwe Rotterdamse Courant — heeft de psychologische roman het hoofd in de schoot moeten leggen, toen de psychologen de romanciers niet slechts inhaalden, maar ook nog voorbijstreefden. Freud c.s. hebben haar de doodsteek gegeven, doordat deze onderzoekers wetten onthulden, die door schrijvers die aan hen vooraf gingen nog slechts intuïtief werden aangevoeld. Zij konden de menselijke natuur op verrassende wijze ontsluieren, doch sedert veertig, vijftig jaar hoeft er weinig of niets meer ontsluierd te worden. We weten het nu wel — gelukkig, of helaas, dat doet niet ter zake.

Het spreekt vanzelf, dat dit inzicht — dat overigens allerminst van mij afkomstig is — slechts langzaam terrein wint. Er wordt in veruit de meeste romans nog

braaf gepsychologiseerd, maar de boeken, waarin dit geschiedt, zijn niet langer de interessante of de toonaangevende. Dat zijn die boeken, waarin pogingen zijn gedaan, de oude methodiek te doorbreken. Sartre is erin geslaagd, maar zijn voorbeeld is nauwelijks voor navolging vatbaar, omdat het zo volkomen verweven is met zijn filosofie. In zijn eigen land is hij trouwens alweer voorbijgestreefd door de vertegenwoordigers van de „nouveau roman": Robbe-Grillet, Butor, Pinget, Claude Simon — de fenomenologische school, die de mens beschouwt en beschrijft als voorwerp tussen andere voorwerpen. Kafka had de psychologische roman reeds veel eerder achter zich gelaten; hij lijkt mij de kernfiguur van deze eeuw, die enkele van de oudste literaire genres: mythologie, allegorie, parabel, naar vorm en inhoud wist te „vertwintigste-eeuwen". In Engeland heeft het accent nimmer zo nadrukkelijk op de psychologie gelegen, als in Frankrijk en Rusland: Engelse romans zijn bijna altijd voor een belangrijk deel „social comedies" (of „tragedies") geweest: de mens is er — in de literatuur althans — weinig op zichzelf beschouwd; vrijwel steeds als onderdeel van een der maatschappelijke groepen. En de Engelse schrijver, die de psychologische roman het consequentst doorvoerde: James Joyce, doorbrak het genre reeds op tientallen plaatsen in zijn meest psychologiserende boek: *Ulysses*, terwijl hij het daarna definitief de rug toekeerde omdat het hem geen mogelijkheden meer bood.

Dat de roman in een impasse verkeert, het lijkt mij dan ook evident. Dat de Nederlandse (Vlaamse) roman floreert, nauwelijks minder. Hermans, Mulisch, Schierbeek, Claus, Raes, Wolkers, Koopmans, Timmers, Vaandrager, Van Vught, Krijgelmans, Nooteboom, Vinkenoog, Polet — het zijn slechts een aantal namen en er komen er ieder half jaar bij. Gaven de jaren vijftig een geweldige opbloei te zien op poëtisch terrein, de jaren zestig schijnen de jaren van het proza te gaan worden. Wat deze auteurs — bij alle verschillen — verbindt, is de poging — bewust of onbewust — de psychologische roman achter zich te laten.

Ik las uit de productiestroom voor u: *Jan Wolkers: Gesponnen Suiker* (Meulenhoff, Amsterdam), *Oscar Timmers: Enkele reis retour* (De Bezige Bij, Amsterdam), *Bert Schierbeek: Ezel, mijn bewoner* (De Bezige Bij, Amsterdam), *Harry Ikink: Samuel Wasselie* (De Bezige Bij, Amsterdam) en *Anton Kloppers: Hoeden en Petten* (Querido, Amsterdam). Het laatste boek is het conventioneelst: een nog jonge man, getrouwd, die half verliefd raakt op een meisje, dat op hetzelfde bedrijf werkt als hij; op een personeelsavond met haar tracht aan te pappen, er niet in slaagt en de affaire dan verder maar blauw-blauw laat. „Modern" in dit verhaal is de poging, een intrige te vinden die geen intrige is; het verhaal als het ware in zichzelf te laten verzanden. Vrij on-Nederlands is het „klasse-element" dat erdoor speelt, het is jammer dat dit niet duidelijker is uitgewerkt, het is een partje van het boek gebleven, dat feitelijk uit verschillende partjes bestaat, die tegen elkaar zijn aangepast, zonder dat er een overtuigend geheel is ontstaan. De verschillende vlakken: het verhalende, het moraliserende, het descriptieve, warrelen over elkaar heen en de eindindruk die men overhoudt is van een romantisch binnenkamer-realisme, van figuren die, inplaats van vergroot, door de auteur schijnen te zijn verkleind. Als „social comedy" blijft het een stuk beneden een boek als *The Last Hours of Sandra Lee,* van William Sansom, waarmee het — door zijn onderwerp — enigszins is te vergelijken. Het is alsof Kloppers bang is de sprong — al dan niet in het duister — te wagen: men bespeurt bijna voortdurend een bepaalde angstvalligheid, een remmende schroom. Misschien zou hij zich eens uit moeten schrijven, zich eens moeten laten meeslepen door zijn verhaal, zijn onderwerp, zijn stijl, of wat dan ook — een stuk proza trachten te schrijven à la Miller — om dit dan in de prullebak te gooien en vervolgens aan een nieuw boek te beginnen, waarin hij meer durft. Beperking, beknoptheid, soberheid — het zijn alle deugden, vrij zeldzaam in veel modern proza, maar ook deze deugden kennen hun keerzijde — en het is voornamelijk de keerzijde ervan die men in *Hoeden en Petten* vindt.

Het werk van Oscar Timmers is karakteristiek voor een deel van het (Nederlandse) jongerenproza. „Schrijven is weglaten" heeft naar ik meen Ernest Hemingway eens gezegd. Timmers past dit procédé consequent toe, hij laat, naar mijn smaak, echter te vaak het verkeerde weg. In zijn boeken – evenals in de twee romans die Jaap Koopmans tot dusver publiceerde – verglijden de taferelen in elkaar, heden en verleden schuiven door elkaar heen, gesprekken vangen het verhaal op en kaatsen het naar een volgende etappe: wat het boek bindt is de sfeer, meestal van uitzichtloosheid of een zeer, zeer behoedzaam getemperd optimisme (analoog aan de poëzie van „de school van het kleine geluk" uit het voormalige tijdschrift Columbus). De figuren verschillen weinig van elkaar, de een draagt een bruin jasje, de ander een antracietgrijs, de een drinkt liever wijn, de ander liever bier, doch daar blijft het dan zo ongeveer bij. Het zijn tamelijk anonieme producten van een slechts aangeduide doch nergens expliciet gemaakte cultuur: niet alleen de stijl is gestroomlijnd, de personages zijn het al evenzeer: ze reageren eender, spreken eender, leven eender: men kan niet zeggen dat ze vertekend zijn, maar ze blijven te vaag, worden platgedrukt tussen een nonchalant realisme en een hyper-romantiek, die zich manifesteert in passages als: „Je hebt al die weken met een steen geslapen, Ivanka. En het vreemde is, dat je het niet hebt kunnen merken. En ook ikzelf heb er nauwelijks last van gehad. Maar hij is er wel, de steen, hij houdt zich koest, hij weet, dat hij tegen iemand zoals jij geen kans heeft, hij beidt zijn tijd en hij manifesteert zich pas op het moment dat er beslissingen genomen dienen te worden, en dat moment komt onvermijdelijk. Je kunt de liefde niet blijven behandelen als een eeuwige vakantie. En op het moment dat de krachten der bestendiging hun werk moeten gaan doen, blijkt dat je incapabel bent. De steen herneemt zijn heerschappij. Hij splitst je gevoelens", etc. etc., nog tientallen zinnen lang „literatuur". Men zou Oscar Timmers willen vragen: schrijf een boek, waarin je alleen noteert wat je ziet en wat je hoort, maar spaar ons de fnuikende

commentaren, de lyriek vooral ook. Nu is *Enkele reis retour* als een brok moderne jazz, waarin eensklaps een oude Dixielander een nummertje „dirty" klarinetwerk gaat weggeven. Toch is het boek in menig opzicht een vooruitgang vergeleken bij eerdere romans van hem: soberder, minder opgeschroefd, zakelijker. Maar o, dat gemooipraat! Het is jammer, dat er geen anti-literatuurpoeders op de markt zijn!

Weldadig rustig, koel, droog, is naast Timmers laatste boek de eersteling van Ikink: *Samuel Wasselie*. Ikink tracht niet in zijn figuur te kruipen, hij observeert hem alleen, op zijn tocht door de stad, maar deze tocht is tegelijk een tocht door de figuur Wasselie zelf. Een tekortkoming is, dat het boek – boeiend, in menig opzicht „nieuw" voor Nederland en kennelijk beïnvloed door de „nouveau roman" – toch ergens in een Hollands binnenkamer-realisme blijft steken. Er is geen poging tot mythologisering – zoals men dat wel bij b.v. Robbe-Grillet vindt –: geen poging ook om de wereld, waar Wasselie zich doorheen beweegt, te veressentialiseren, toe te spitsen op haar wezenskenmerken. Het boek heeft iets van een documentaire-film – de opbouw is trouwens sterk filmisch –, maar dan een documentaire, waarbij de filmer niet gepoogd heeft iets te laten zien achter datgene, wat hij zien laat: er ontbreekt een dimensie aan. Wat ik ook te vaak miste, was de irrealiteit van het reële – zoals men dat wel bij Butor c.s. aantreft – ergens tussen „gewoon" en „vreemd" stokt het verhaal telkens weer; het „dagelijks leven" blijft „het dagelijks leven": het wordt wel belicht maar niet doorlicht. Wasselie zelf heeft trouwens nog iets te veel reminiscenties aan „Frits" uit *De Avonden* – het boek doet zo nu en dan ook denken aan de verhalen van Heere Heeresma, die echter al meer een eigen wereld met eigen wetten en eigen conventies heeft geschapen. Maar ik ben zeer benieuwd naar de „nieuwe kleine roman" van Ikink, die volgens de blurb op stapel staat.

Van de vijf auteurs, die in dit overzicht ter sprake komen, hebben Jan Wolkers en Bert Schierbeek hun zelfgestelde opgave tot het beste eind weten te brengen

en hun bedoelingen het zuiverst weten te realiseren. Opgaven en bedoelingen, die overigens wel zeer ver uit elkaar liggen. Wolkers toonde zich in zijn voorgaande boeken: de verhalenbundel *Serpentina's Petticoat* en de roman *Kort Amerikaans* reeds een verfijnd registrateur van een allerminst verfijnde wereld en in zijn nieuwe novellenbundel *Gesponnen Suiker* vallen wederom zijn ontvankelijkheid voor de sfeer van deze tijd en zijn vermogen om die sfeer in pregnante beelden tastbaar te maken op. Wolkers is een schrijver, die met een grote natuurlijkheid een eigen universum uit inkt en papier heeft gestampt, die zijn beelden en zinnen een krachtige lading weet te geven, zonder daarvoor tot literaire trucjes of „purple passages" zijn toevlucht te hoeven nemen. Zijn verhalen hebben een enorme vaart, maar het is een vaart, als van een zonnestelsel van activiteiten rond een roerloze kern van stilte: er „gebeurt" voortdurend wat in deze verhalen, maar de toon blijft steeds beheerst, „afgepast", zou men bijna zeggen. Figuren, situaties: enkele zinnen zijn voldoende om ze trefzeker op te roepen. En het knappe in deze verhalen is, dat ze, zonder „nadere aanduiding" telkens vergezichten openen op de mens en de wereld waarin hij leeft, zodat de meest „particuliere" beelden en uitlatingen een algemeen-geldigheid krijgen. Als hij over twee jongens schrijft, als in *Dominee met strooien hoed,* ziet men tegelijk subtiel en haarscherp „de jeugd" — van alle tijden en tegelijk typisch van deze eeuw. In *Kunstfruit* is een brok sociologie verwerkt, waarvoor iemand als Angus Wilson — in dit verhaal met Wolkers te vergelijken — anderhalf tot tweemaal zoveel ruimte nodig zou hebben gehad, om tot eenzelfde resultaat te komen. Alles is gezien in deze verhalen — vandaar de treffende vergelijkingen —, er is niets verzonnen, daarom behoeft er niets met de haren te worden bijgesleept. Er wordt geen moraal getrokken, er blijft aan het eind van elk verhaal alleen een bitterzure herinnering over, die treffender en onvergetelijker is dan welk commentaar ook. Ze zijn ook niet „somber", deze verhalen, of „nihilistisch" — evenmin „vrolijk" of „hoopgevend": in de toon is alles verdisconteerd: vreugde, wanhoop, ver-

bittering, heimwee, ergernis, humor, tederheid, angst. En die bestaan hier niet naast elkaar, doch dwars door elkaar heen, zijn elkaars verlengde, vloeien in elkaar over en zijn vaak niet of nauwelijks van elkaar te onderscheiden. Het is werk, dat in iedere internationale bloemlezing een voortreffelijk figuur zou slaan.

Bert Schierbeek lijkt in veel opzichten de tegenhanger van Jan Wolkers, maar hij heeft om te beginnen al dit met hem gemeen, dat hij uit woorden ook een eigen wereld geschapen heeft, die een onmiskenbaar eigen stempel draagt en met de wereld van geen ander schrijver kan worden verward. Schierbeek heeft het meest doelbewust stelling genomen tegen de psychologische roman en van „psychologie" in de oude zin is in zijn boeken dan ook niets meer te bespeuren. Integendeel: voor zorgvuldig uitgeplozen personages heeft hij de anonieme „mens" gesteld en in boek op boek heeft hij, in beeld na beeld getracht de situatie van deze mens in de hem omringende wereld te omcirkelen en vast te leggen. Deze „mens" is dan — vaak — gesplitst in de man, de vrouw en het kind, maar verder gaat Schierbeek nergens, omdat het hem te doen is, niet om de verschillen die tussen de mensen mogelijk zijn, doch om de overeenkomstige situatie waarin zij zich allen bevinden: hun „in de wereld geworpen zijn". „In termen van economisch gedrag / is de mens niet te meten" schrijft Schierbeek in zijn jongste boek; en ook: „al voortgaande meten wij de afstand en leren onze oneindigheid kennen / onszelf". Schierbeek is een der weinige „religieuze" schrijvers — in de ruimste betekenis van dat woord — die wij nog bezitten: wat bij hem centraal staat, is niet een geaccepteerd gegeven, maar een raadsel — elk van zijn boeken is als het ware een poging om een deel van het geheim af te knabbelen, om dieper tot de — overigens onbereikbare — kern ervan door te dringen. „De mens is zijn mogelijkheden" — zo zou men een van zijn uitgangspunten kunnen noemen, maar het zijn deze zelfde mogelijkheden, die hem terzelfdertijd bedreigen. Dit dualisme tracht Schierbeek in zijn taal te overbruggen — een taal, die zeer dicht bij die van de poëzie ligt en er meermalen ook geheel in over-

gaat. Dat is geen wonder, omdat de methode van Schierbeek in wezen die van de dichter is, die immers ook niet het „particuliere" essentieel voor het algemene tracht te laten zijn, doch juist dit algemene poogt te distilleren tot het essentiële. Zijn boeken vormen tezamen één grote zang van „de mens op aarde", een zang, die eindeloos wordt gevarieerd doch waarin steeds weer dezelfde thema's en motieven doorklinken. Sinds *Het Boek Ik* is de stijl, de opbouw, veel helderder en doorzichtiger geworden, maar wat is gebleven, is de vloeiende stroom van elkaar aantrekkende en elkaar afstotende metaforen en beelden, de stroom waarop man, vrouw en kind meedrijven naar „de laatste adem / even moeilijk / als de eerste". Wat ook gelijk gebleven is, is zijn streven het niet-benoembare te benoemen, met alles wat hij zegt, het tienvoudige te suggereren. Vanzelfsprekend slaagt hij niet altijd daarin — wie zou het hem kwalijk nemen? Maar mij persoonlijk zegt hij bijna altijd meer, dan veel schrijvers, die precies weten wat zij te zeggen hebben. Het belangrijke van een boek is tenslotte, het residu dat het in een lezer achterlaat. En dat residu is, in mijn geval, na lezing van elk van Schierbeeks boeken aanzienlijk geweest.

1 SECONDE VERSCHIL

een zachte krat de regen
zwart het bos en ongebroken
wij zwijgende krekels in een auto
en aan de linkerkant – natuurlijk
een afgerasterde veelhoek uitgespaarde heide
d.w.z. een oproep tot het stichten van een commune
met bezoekrecht voor de familie
maar we waren te druk bezig met onszelf
onkwetsbaar ingeblikt
in zeemistgroen industrieproduct
mekaar verheffend tot de staat der engelen
op het ritme van de regen
het eerste steentje van de commune
een vreemd voorwerp in de nieren
en een ettervlekje licht tussen de bomen
de familie op een andere planeet
tot wij verpletterd werden
tussen die petroleumlamp en de heide
met 1 seconde verschil
misten wij de paradijselijke staat

dagdroom

strip-tease
van paarse nylonkousen
op het driftig scheermes
van mijn verbeelding

wwinter

wwinter

bevroren meeuwen
hangen roerloos
op het witte water

ijsstil

zinloze vingers
pijlen besneeuwde vragen
in hun glazen rust

doodstil

Margaretha Ferguson

EPPUR SI MUOVE

De agressieve en verachtende woorden die het Eerste Kamerlid de heer Algra onlangs richtte tot de moderne Nederlandse letterkunde, moeten wij beschouwen als representatief voor de onuitroeibare vijandschap van een groot deel van ons volk jegens de kunst. Want dat deze vijandschap alleen, en dan met recht, betrekking zou hebben op de **hedendaagse** kunst, is een illusie van diegenen die zich zo sterk voelen in hun verontwaardiging.

In *Couperus in de kritiek* (Polak & Van Gennep, Amsterdam) heeft Marc Galle een deel der reakties op het oeuvre van Louis Couperus bijeengebracht. Een zekere dominee Hulsman, wiens naam nu gelukkig niemand meer kent terwijl Couperus tegenwoordig zelfs door 14-jarigen weer gretig wordt gelezen, bespreekt de romans van vóór 1896 als volgt: „Vuiler, smeriger, onnatuurlijker, buitensporiger, onvergefelijker kan het niet; het is den mens onwaardig, zijn beste geesteskrachten, ten genoegen van een romanverslindend publiek, te wijden aan dergelijke onderwerpen, die de verbeelding van duizenden bezoedelen".

Dat de Hulsmannen van *nu* zich richten tegen de schrijvers van *nu,* is a. een kwestie van subsidiebeleid; b. uit gerechtvaardigde angst voor de hun wereld omverwerpende macht der literatuur; c. uit ondertaxatie van de macht die literatuur uit vroeger tijd ook nu nog uitoefent. De naam van Dostojewski, gecanoniseerd door Dirk Coster, kan men tegenwoordig in ieder keurig gezelschap noemen, waarop eerbiedig wordt geknikt. Afgezien van de vraag of al die keurige mensen Dostojewski hebben gelezen, hoe zouden zij b.v. reageren op die heerlijke scène waarin een uitgelaten gezelschap de kamer van een zelfmoordenaar binnendringt, als die door een Nederlands auteur in 1963 was geschreven? „....onze dames hadden nog nooit een zelfmoordenaar gezien. Ik herinner me, hoe een van haar toen luidkeels opmerkte, dat „alles toch al zo vervelend is dat men niet kieskeurig kon zijn in zijn amusementen, dit zou wel interessant zijn".... Het hele gezelschap keek naar hem met gretige nieuwsgierigheid.... De algemene vrolijkheid, het gelach en overmoedig gepraat waren geduren-

de de rest van de rit zo mogelijk nog levendiger dan tevoren". (*Demonen*, deel I, Prismareeks).

Het zijn echter niet alleen de ongecompliceerde moralisten die menen dat „de kunst" dient te voldoen aan de door henzelf opgestelde maatstaven. In de door Marc Galle gepubliceerde verzameling die voldoende variatie biedt naar de tijd en mentaliteit om als representatief te gelden, komen ook genuanceerder geesten van intellektuele of artistieke betekenis aan het woord. Doch ook zij geraken zelden tot een waardemeting die zich in hetzelfde vlak beweegt als hun objekt.

De eindindruk is, dat de literaire kritiek toch voor het overgrote deel wordt bedreven door mensen, ze mogen nu van communistische, protestantse, socialistische of bourgeois huize zijn, die een kunstwerk onderwerpen aan de norm van hun eigen, meest levensbeschouwelijke, verlangens. De literatuur, hoezeer ook ontstaan uit het besef van menselijke tekorten, uit menselijke emoties, uit menselijke hunkering naar een betere of een slechtere wereld — is uiteindelijk een „autochthone" grootheid met autochthone, waarschijnlijk nog niet afdoende onderzochte, wetten. Een technische literatuurkritiek schijnt alleen mogelijk als het gaat om ver van ons af liggende werken die voor onze kwetsbare zielen niet meer „opbouwend" of „afbrekend" lijken te zijn. De technische kritiek bereikt ook dan nog niet het romanlezend, -lenend of -kopend publiek, maar hoofdzakelijk de vakwetenschap. Gelukkig blijkt de poging van het tijdschrift Merlijn deze moraalfilosofisch-theologisch-aesthetisch-sociale doezelarij te doorbreken, met een flink aantal abonné's gehonoreerd te worden.

Dat de literatuur een kracht is die zich ontplooit volgens eigen wetten bewijst wel het feit dat de wereld van aanklagers en opbouwers zo om de twintig jaar jammerlijk in elkaar stort, terwijl de boeken „blijven" en dikwijls na de dood van hun makers nog allerlei onvermoede werkingen uitoefenen. Ook voor literatuur geldt die koppige kreet „Eppur si muove"!

Het boekje van Marc Galle biedt eigenlijk niet meer dan ruwe stof, die trouwens al emotionnerend genoeg werkt. Deze jonge Vlaming promoveerde onlangs cum laude op ***De noodlotsgedachte in het werk van Louis Couperus.*** Laten wij hopen dat dit ruwe materiaal dat maar een fraktie beslaat van zijn onderzoekingen met betrekking tot Couperus, Marc Galle zelf nog eens zal dienen tot een vele heilige huisjes omverwerpend betoog.

L. Hornstra

HET WESTEN TEGENOVER DE SOWJET-UNIE

Nederland is geen land van realistische politiek, het is een land van principes. Dienovereenkomstig zijn er hier vrijwel geen boeken geschreven die waarlijk politiek zijn; op een of andere wijze zijn ze alle „principieel". En principieel wil dan zeggen: gebaseerd op niet-discutabele beginselen en vooroordelen. Er is vrijwel geen uitzondering op. Een schijn van realisme krijgt men slechts te zien wanneer iemand van de ene mening op de andere overgaat; heeft hij zich eenmaal in de andere mening genesteld, dan is hij weer even beginselvast en irreëel als voorheen.

Dit geldt iedere politieke partij in ons vaderland, van rechts tot links. Het is dus wel zeer verheugend wanneer er een boek verschijnt dat reële politiek voorstaat en de feiten en mogelijkheden wil laten spreken in plaats van principes: *Gelijk hebben en krijgen,* door dr. A. L. Constandse, mr. J. L. Heldring en Paul van 't Veer (De Bezige Bij, A'dam 1962). Niet dat de schrijvers zelf wars van principes zouden zijn of ze op stal zouden willen zetten; zó on-Nederlands zijn ze nu ook weer niet. Doch zij wijzen met droevige feiten op het verschijnsel dat het „principe" zo vaak leidt tot vervalsing van de waarneming en daardoor tot illusionisme in de politiek.

Constandse (van het Alg. Handelsblad) doet dit in 60 blz. voor de *Nederlandse politiek t.a.v. de Sowjet-Staten,* Heldring (van de N.R.C.) in 16 blz. voor die in verband met de E.E.G., Van 't Veer (van Het Vrije Volk) voor die met betrekking tot Indonesië en Nieuw-Guinea. De laatste bijdrage is boeiende leerstof omdat de periode van dékolonisatie, waarin Nederland vrijwel alles verkeerd heeft gedaan wat maar mogelijk was, nu geheel is afgesloten. De bijdrage van Heldring is helder geschreven; men zou wensen dat hij zijn beschouwingswijze over de noodzaak om bij intrede in de E.E.G. de nationale belangen zo hoog mogelijk geno-

teerd te krijgen, nog eens zou toepassen op een ander land dan ons eigen Nederland: misschien ontstond dan een wat groter, althans genuanceerder begrip voor de wel zeer realistische politiek van de Gaulle die immers de Amerikaanse hegemonie over West-Europa niet kan keren wanneer deze via Engeland en West-Duitsland binnenstroomt, doch nog wel enigszins wanneer hij, zonder Engeland, met West-Duitsland een (wat wankel) evenwicht kan vormen en een West-Europa (wat wankel) in stand kan houden en vertraagd doen groeien naar een eigen vorm. Doch de „preoccupatie met het beginsel" (titel van Heldrings bijdrage) was in Nederland en bij de heer Spaak weer zó groot, dat vrijwel niemand het voor de Gaulle waagt op te nemen.

De bijdrage van Constandse interesseerde mij om twee redenen: wat zou ik lezen over Rusland, en wat zou ik lezen over Constandse? Laat ik met het laatste beginnen. Constandse is in de linkerhoek altijd een der intelligentste koppen geweest, een vlijmscherp spreker en debater. Wij beschouwden in de eind-twintiger en de dertiger jaren Sneevliet en Constandse als de beste sprekers, en inderdaad was er geen ander kopstuk in Nederland dat het waagde met een van beiden een openbare debatvergadering aan te gaan (behalve de brave P. H. Ritter Jr. tegen Constandse, hart en applaus winnend van al zijn tegenstanders). Wat zou er van deze ex-anarchist geworden zijn, werkend aan het liberale Handelsblad sinds de Bevrijding? — Het antwoord stelde niet teleur: C. is niet wezenlijk veranderd, hij is nog even helder, logisch, scherp, slechts nog reëler geworden; hij is geen „afvallige", geen renegaat, in tegenstelling tot De Kadt die nooit iets anders geweest is en altijd zijn vorig nest bevuilde. (Geen wonder dat De Kadt in het Hollands Maandblad een van zijn vuilste stukjes aan dit boek wijdt — zonder één redelijk argument: hij beweert en scheldt, maar bewijst niets, maakt niets duidelijk of aannemelijk.)

Constandses opstel bestaat uit vier hoofdstukken. „Een nationaal tekort" behandelt de leidende beginselen van de regenten van de Republiek der Nederlanden: 1. men moest zich verbinden met de sterkste zee-mogendheid tegen de machtigste continentale staat; 2. het buitenlandse beleid

had niets uit te staan met een ideologische kruistocht; 3. de mogelijkheid van coëxistentie met elk regime was aanwezig indien een machtsevenwicht kon worden verzekerd. Deze meningen zouden, zegt C., nog altijd moeten gelden; men sluit geen verdragen met regimes maar met naties, evenzeer als men in tijden van groot gevaar niet het vigerende regime doch zijn land verdedigt! (Men vraagt zich af hoe hij dan denkt over een tijdelijke boycot van een land vanwege het daar heersende regime, bijv. Zuid-Afrika.) — Na de Napoleontische tijd en vooral na de afscheiding van België houden wij er geen echte buitenlandse politiek meer op na: wij zijn neutraal tot 1940, en hanteren in onze denkbeelden t.o.v. het buitenland categorieën die gelden in de binnenlandse politiek, n.l. stereotypieën, vooroordelen, morele principes. De tweede wereldoorlog heeft ons alleen maar versterkt in onze opvatting van de morele superioriteit van ons regime. — Het tweede hoofdstuk: „Democratie en diplomatie", heeft al veel stof doen opwaaien. Men heeft wel gemeend dat C. hierin een pleidooi houdt voor een „elite" die de maatschappij zou moeten besturen. Dan leest men toch slecht. De schrijver analyseert in het kort grenzen en mogelijkheden der parlementaire democratie. Dat het land geregeerd wordt door benoemde (door gekozenen gecontroleerde) regeerders en door vaste ambtenaren, alsmede door pressuregroups waarvan de grote concerns de machtigste en gevaarlijkste zijn, is genoegzaam bekend. Dat het volk in zijn oordeel refereert aan godsdienstige en partijpolitieke principes en vaak gedreven wordt door primitieve gevoelens en emoties, mag geen reden zijn voor de bestuurders om evenzo te oordelen en te reageren, en aan diplomaten zou dit geheel verboden moeten zijn. Dat is juist de bedoeling van de trapsgewijze vertegenwoordigingen en benoemingen. Helaas ziet men maar al te vaak dat ook onze staatslieden zich door partijpolitieke „principes" en allerhande vooroordelen laten leiden. — Men kan zich afvragen of Constandse niet al te veel aan o.a. minister Luns, en niet veel te weinig aan onze ambassadeurs en gezanten heeft gedacht. Maar dat is geen groot verwijt, want kennelijk gaat het hem om de richtlijnen voor de buitenlandse politiek die door de regering gegeven worden. — Het derde hoofdstuk, *Het vertekende beeld,* geeft een

uitstekende lezing van onze Westerse houding tegenover de zgn. communistische wereld, met name de Sowjet-Unie. In het kort komt zijn zeer goed gefundeerde en gemotiveerde mening erop neer, dat het Westen de Duitse opvatting van het oorlogszuchtige Bolsjewisme (een opvatting die natuurlijk al eerder bestaan had, maar door Duitsland onmatig versterkt werd) geheel heeft overgenomen, dat Rusland geen imperialistische aspiraties heeft doch zich „slechts" met een veiligheidsgordel heeft omringd, dat er geen sprake is van een streven naar wereldrevolutie en wereldheerschappij, en dat de Russische leiders meer nationaal dan communistisch denken (waarin C. gelijk heeft wat betreft het ontbreken van imperialisme en streven naar een wereldrevolutie, maar waarin hij het streven naar een betere maatschappijvorm onderschat, hoe gewrongen de Marxistisch-Leninistische formuleringen ons ook aandoen). — In zijn vierde hoofdstuk, *Noodgedwongen samenleving*, trekt C. de juiste conclusie, dat het Westen ten prooi is aan valse voorstellingen, hersenschimmen en onnodige angsten, en dat het realistisch en voordelig is als wij met het Oosten leren samenleven. Hij wijst dan op de bijzondere rol van Nederland dat evenveel procent van zijn nationale inkomen aan de defensie betaalt als het rijkere West-Duitsland, en veel meer dan Denemarken en dan België. Hij wijt onze overgrote aanhankelijkheid aan de N.A.V.O. en vooral aan de Verenigde Staten aan de — nu voorbije — behoefte steun te krijgen voor onze politiek inzake Indonesië en Nieuw-Guinea. Wij betalen teveel, wij doen teveel, wij bewijzen teveel. „Rationeel gesproken zouden wij waarschijnlijk kunnen volstaan met een symbolische land- en zeemacht en het verlenen van diensten (financieel, technisch, organisatorisch) aan de Britten en Amerikanen". Tenslotte: „En waar het dan vooral op aankomt, dat is: de burger te bevrijden van zijn neurotische angsten."

Dezelfde geest ademt het voortreffelijke boek van de Amerikaan Erich Fromm: *May man prevail?* van 1961. Men zou het lezen van beide publicaties verplicht willen stellen voor onze partijleiders, hoofdredacteuren, kamerleden, ministers, en hen bovendien willen tarten er deugdelijke argumenten tegenover te stellen.

Ook Fromm analyseert, nog veel uitgebreider dan Con-

standse, de vermeende aggressiviteit van de Sowjet-Unie, haar beweerde imperialisme, haar zgn. streven naar de wereldrevolutie, enz., en komt geheel tot negatief resultaat. Hij laat zien, dat in verscheidene gevallen Stalin beslist heeft nagelaten en zelfs tegengewerkt dat er in andere landen een communistisch regime zou komen, met name in China, Italië en Frankrijk. In Italië en Frankrijk hebben de communisten na de oorlog (toen ze veruit de grootste partij waren) hun wapens neergelegd en ingeleverd en met de burgerlijke regeringen samengewerkt. Griekenland is door Stalin in de Westerse belangensfeer gehouden; de krachtige communistische beweging heeft hij niet gesteund. Aan het capitulerende Finland is geen sowjet-regering opgedrongen. In China hebben de communisten zelf hun overwinning moeten bevechten, want Rusland steunde tot het uiterste de fascistische Tsjang Kai Tsjek. Al deze gegevens kan men eveneens vinden bij de Amerikaanse diplomaat George Kennan in zijn drie boeken: *Russia leaves the war* (1956), *The decision to intervene* (1958) en *Soviet foreign policy 1917–1941* (1960).

Deze gegevens zijn van eminent belang, want onze buitenlandse politiek, de algemene Westerse buitenlandse politiek, de gehele N.A.V.O. – zij zijn gebouwd op die ene angstschreeuw: „Als de Russen komen....". Maar de Russen komen niet.... Men zou bijna meelij krijgen met al die Westerse politici en journalisten die immers hun gehele positie hebben gebouwd op deze fictie. Met de meesten hunner is een rustig gesprek hierover zelfs onmogelijk – en dan heb ik nog niet eens het oog op een Syngman Rhee-aanhanger als Jacques de Kadt. Het probleem van de wel-of-niet-komende Russen houdt ook de adjunct-hoofdredacteur van de Nieuwe Rotterdamse Courant, de schrijver van de rubriek „Dezer Dagen", mr. J. L. Heldring, bezig; hij immers is een van die steeds schaarser wordende liberalen die (bewust althans) geen behoefte hebben aan verdringing, laat staan verdraaiing van de waarheid. Toch blijkt het uiterst moeilijk te zijn de fictie van de door de Russen ontketende wereldrevolutie aan een objectief onderzoek te onderwerpen; *de mythe der „komende Russen" is een levensconditie van het Westen geworden!* Ook Heldring gaat nog van deze conditie uit en poogt er dan argumenten

voor te vinden. Héeft hij die gevonden? Hij meent er één te hebben in een uitspraak van Stalin in 1948 (zie N.R.C. van 7 jan. 1963). Stalin zou toen tot de Joegoslaven gezegd hebben: „De reden waarom er nu geen communistische regering in Parijs is, is dat in de omstandigheden van 1945 het Sowjetleger niet in staat was Franse bodem te bereiken". Het is wel een droeve zaak dat de gehele Westerse politiek, die in werkelijkheid op mythevorming berust, op deze uitspraak van Stalin gebaseerd zou zijn. Men zou al direct de vraag willen stellen waarop de Westerse politiek tussen 1923 en 1948 dan gebaseerd is geweest, en op welke uitspraak na Stalins dood. Maar Heldring geeft zelf de oplossing aan door enkele regels lager te vermelden dat in 1948 Tito „veel revolutionairder was" dan Stalin. Inderdaad was de uitspraak van Stalin gevonden „pour besoin de la cause". In de psychotherapie en in de politiek gelde het adagium: „Let niet op wat iemand zegt, noch op wat hij erbij voelt, doch alleen op wat hij *doet* – om zijn ware motieven te ontdekken". Dat wil niet zeggen dat die motieven dan open en bloot liggen, doch wel dat alleen de *daden* toegang kunnen geven tot kennis der verborgen motieven. De daden nu van de Sowjet-Unie spreken een duidelijke taal; het onder invloed brengen van enige Oosteuropese landen (merendeels voormalige vijanden) impliceert niet de wens om West-Europa te veroveren of een wereldrevolutie (wat is dat toch?) te ontketenen. De daden van de Verenigde Staten: bondgenootschappen altijd met reactionaire, soms fascistische regeringen en klieken, en het eventueel om hals brengen van wat meer progressieve en democratische regeringen wijzen op de behartiging van direct-kapitalistische belangen. Men kan stellen dat Nederland nu eenmaal historisch gegroeid is tot een Westers kapitalistisch land en dus daar zijn heil in moet zoeken. Dat is min of meer het realistisch standpunt van Constandse. Maar het beroerde is dat dit Westerse kapitalisme in de grote wereldpolitiek bijna steeds tegen de toch duidelijk kenbare evolutie ingaat; tenslotte verzet men wel weer de bakens, doch meestal is onheil dan reeds geschied. De vraag die beantwoord moet worden, is of dit anti-evolutionaire karakter noodzakelijk inherent aan het kapitalisme is; zo ja, waarom; zo neen, onder welke voorwaarden het anders zou kunnen. Het gaat

derhalve om inzicht in de dynamische structuur van het kapitalisme, en dan kan men noch bij Constandse, noch bij Heldring terecht — hetgeen ons niet behoeft te verwonderen, want sinds Karl Marx en Rosa Luxemburg is er maar weinig aan vergroting en verdieping van onze kennis der maatschappelijke krachten der Westerse maatschappij gedaan. (Ook in Rusland niet; wat bijv. Varga daarover ten beste geeft, is ten hemel schreiend.)

Constandse is nooit sterk geweest in ontleding der maatschappelijke verhoudingen en krachten, hij is niet door de Marxistische school gegaan, hij is de logicus, de jurist, de veelweter, de scherpe schifter soms. De zwakke stee in zijn betoog is zijn stelling dat Nederland, net als in de tijd van de Republiek, zich immer moet verbinden met de sterkste zeemogendheid tegen de machtigste continentale staat; dat was dus vroeger met Engeland tegen Frankrijk, Spanje of Duitsland, thans met Engeland-NAVO-Amerika tegen.... Rusland, d.w.z. niet in een ideologische, heilloze koude oorlog, integendeel: coëxisterend; doch om de balans in evenwicht te houden. Maar C. ziet voorbij aan het feit, dat de houding van de Republiek economisch gefundeerd was: Nederland was een handelsnatie, en wordt nu meer en meer een industrieel land; de continentale landen leverden vooral grondstoffen en agrarische producten, doch zijn nu hoog-ontwikkelde industriële producenten; Engeland was eveneens een handelsnatie en een steeds machtiger wordende concurrent, zodat het voordelig werd zich daarbij aan te sluiten; Engeland en Nederland waren koloniserende landen, en zijn nu hun koloniën kwijt, Nederland het grondigst, zonder Gemenebest; er is geen reden om Rusland een continentaal land en Amerika een zeemogendheid te noemen: de gehele wereldeconomie is grondig veranderd en Constandse houdt daar geen rekening mee. West-Europa zou er goed aan doen intensieve handel met de Sowjet-Unie en met Sowjet-China te drijven, China eindelijk in de Verenigde Naties te brengen en de verdeling der wereld in blokken op die wijze te breken, althans af te brokkelen. Wat er anders gaat gebeuren, is gemakkelijk te voorspellen: òf er breekt een derde wereldoorlog uit, òf Rusland en Amerika, en straks China, maken de dienst uit; in het eerste geval gaat ook West-Europa er aan (misschien zelfs eerder

of erger dan Rusland en Amerika: wij worden een proefterrein, een demonstratieplein), in het tweede geval zakken we af tot tweede of zelfs derderangs werelddeel, uiteraard verre te verkiezen boven de eerste mogelijkheid. Het is bijzonder te appreciëren dat de Muze der Geschiedenis voor haar ernstige beoefenaren nog wel eens een grapje in petto heeft: het moest een conservatieve generaal zijn, groot in twee betekenissen, die op de meest Constandsiaansrealistische, onideologische wijze, en met gebruikmaking van de door het Westen gecreëerde Russische duivelsfiguur, de Amerikaanse hegemonie over West-Europa heeft weerstreefd, en West-Europa in staat gesteld — na de eerste reacties van woede — eens tot zichzelf te komen.

Neen, Constandses politieke vergelijkingen met de Regententijd missen de juiste economische ondergrond. En daarom kunnen we wel geheel met hem meegaan als hij pleit voor een reële, nuchtere coëxistentie met de communistische wereld, doch niet als hij de N.A.V.O. — die N.B. geheel op de mythe van de wereldrevolutie gebouwd is — wil laten voortbestaan en Nederland zijn plaats daarin wil doen behouden.

Erich Fromm gaat in zijn bovengenoemd boek *May man prevail?* dieper in op de oorzaken van het „misverstand". Als rechtgeaard psycholoog maakt hij duidelijk dat wij aan beide zijden te maken hebben met het zgn. projectiemechanisme. En wij kunnen het toejuichen dat hij laat zien hoe bevooroordeeld en achterdochtig en fanatiek en onmenselijk wij mensen zijn, en hoe wij alle slechts geloven van en toeschrijven aan degeen die eenmaal als vijand is gedoodverfd. Hij graaft hier ongetwijfeld dieper dan Constandse die eveneens de dieptepsychologie in zijn betoog betrekt. En toch gaat ook Fromm niet ver genoeg. Het is niet voldoende om te constateren dat wij allen in staat zijn tot achtervolgingswaanideeën, tot onlogische en ongecontroleerde beschuldigingen, tot het scheppen van zondebokken. Wat wij willen weten, is *waarom in dit concrete geval* het Westen steeds het communisme tot duivel maakt en over zichzelf spreekt als „de vrije wereld". Duivelse dingen gebeuren overal, bijv. in Angola, Spanje, Zuid-Afrika, Guatemala, de zuidelijke delen van de Verenigde Staten, en eertijds onder Stalin en Beria in Rusland, en zeer recent

onder Frankrijk in Algerije, en vroeger onder Daendels en Coen en Westerling in Indonesië; het heeft geen zin deze litanie te blijven zingen. Het gaat niet om die duivelse zaken, het gaat om het waarom van het projectiemechanisme in het Westen. Het antwoord moet gezocht worden in een onbewust schuld- en onbehaaglijkheidsgevoel van de westerse mensen; dat is primair; de projectie op de buitenwereld, op „het communisme", het zondebok-maken, is secundair. De westerse schuldgevoelens moeten enorm zijn, gezien de overweldigende, levensgevaarlijke gevolgen: *alles* wordt opgeofferd aan de verdringing en verplaatsing van deze gevoelens, alles: de menselijke waardigheid, de naastenliefde, de ware godsdienstigheid, het respecteren en aanvaarden van de medemens, de eerlijkheid, de vriendschap, zo nodig ook de wetenschappelijke integriteit.

Vraag: *welke schuld roept zoveel angst, zoveel projectie, zoveel afgrondelijke misdaad op?* Dat is de vraag waarmee wij ons bezig dienen te houden: de sociologen, de psychologen, de politieke leiders, de grote journalisten. Daarop geven Constandse, Heldring, en zelfs Fromm geen antwoord. Maar wij mogen hen prijzen dat zij een stukje van de weg wensen schoon te maken.

April 1963.

EX LIBRIS

PROZA VAN P. N. VAN EYCK

Na de twee delen Gedichten zijn van het Verzameld Werk van *P. N. van Eyck* nu ook reeds drie delen Proza met zijn beschouwingen, critiek en essay verschenen (Van Oorschot, Amsterdam). Zij vertegenwoordigen een eruditie, een documentatie aan levens- en wereldbeschouwing, een literatuurkennis en -onderzoek die in ons land zelfs als men aan de grootsten denkt hun weerga zoeken. Men kan gerust zeggen dat Van Eyck, steeds weer, schrijvend over het belangrijkste uit een aantal der West-Europese literaturen, en dan weer in het bijzonder uit de Nederlandse, daarover dan ook het belangrijkst heeft geschreven wat wij erover bezitten.

Men late zich niet afschrikken door de roep van zijn

moeizame stijl, de befaamde zware en lange zinnen; als men zich aandachtig aan het evenwichtig rhythme van zijn gedachtengangen overgeeft, veroorzaakt dit proza geen andere dan de normale inspanning die men voor een geschakeerde beschouwing dient over te hebben. De lange zinnen, wel degelijk overzichtelijk en vaak zelfs lenig geleed, heeft hij gemeen met Potgieter, en als bij deze staat tegenover hun schijnbare zwaarte een ongemene snelheid van denken, van differentiëren en relativeren, waardoor een gedachtengang wordt ingehouden, in een bijzin gecontroleerd en aangevuld, en van voor het kenschetsen onmisbare nuanceringen voorzien, die tezamen een boeiend vibrerend, soepel samengesteld geheel opleveren; behoudens in uitzonderlijk belaste gevallen kan men er met stijgende bewondering een bijzonder genot in vinden, dat men zich echter veroveren moet.

Een tweede merkwaardigheid van essentieel belang is, dat dit ogenschijnlijk zo objectieve beschouwen beheerst wordt door een machtige subjectieve aandrift; de objectiviteit is in zoverre weer geen schijn dat de subjectiviteit geheel geestelijk beheerst en gecontroleerd wordt, zelden of nooit zal men een zo streng bewaakte subjectiviteit aantreffen, en men kan zijn werk daarom met evenveel reden objectief als subjectief noemen. Het beantwoordt hierin aan de normen die hij destijds zelf aan literatuurbeschouwing heeft gesteld in zijn Leidse intreerede over Kritisch onderzoek en verbeelding. Zijn subjectiviteit laat zich niet gaan, niet drijven, passief of actief, maar onderwerpt zich aan zijn eigen onderzoek dat tot de vorming van een tot het uiterste verantwoord beeld en overtuiging voert. Maar die overtuiging, eenmaal gevormd, is dan weer van een hartstochtelijke en zeer strijdbare kracht, zij wordt tot een intellectuele passie die hem voor zulk een overtuiging een strijd doet voeren zo onverbiddelijk en hardnekkig, met argumenten als snijbranders, dat alle spectaculaire critische beroeringen van onze talrijke oppervlakkige polemisten er geheel bij in het niet zinken. Onverzoenlijk is hij in de strijd tegen wat hem als onzuiver denken is gebleken, en dan moet de schuldige het ongenadig ontgelden, zij het A. Roland Holst om zijn te subjectieve hommage aan Leopold, zij het Timmermans of Scharten, of ook niemand minder dan Huizinga, aan wien hij cultuurdefaitisme verwijt op grond van gebrek aan keuze en tekort aan verweer, gebrek aan logische strakheid en aan houding. Even hartstochtelijk zijn zijn bestrijdingen als zijn verdedigingen. Of, soms zijn protesten als tegen de vernietiging van de kathe-

draal van Reims, uit de Beweging van november 1914.

De studie over Baudelaire uit deel drie, naar een onuitgegeven manuscript van 1915, heeft gedeeltelijk eerder in het dubbelnummer gestaan dat in 1957, bij het eeuwfeest van *Les fleurs du mal,* van Maatstaf is verschenen. Het is intussen bijna zes jaren geleden, maar nog altijd wacht de tegenspraak op vereffening die in dat nummer voorkwam door de diametrale tegenstelling van Van Eycks en van Rodenko's opvatting van poëzie en diensvolgens van het werk van Baudelaire, voor de één een strijd om christelijke loutering, voor de ander een rechtstreeks bewijs van de demonische origine der poëzie. Het is er tot nog toe bij gebleven, alsof de controverse zich in dat nummer niet zelf had gesteld. Hoe zou Van Eyck met een gepassioneerde weerlegging, breed, diep, grondig en genadeloos hebben geantwoord!

Van Eyck is met zijn omvangrijke en diepgaande studies een meester van de karakteristiek van gehele figuren en oeuvres, maar niet minder vermag hij op vele plaatsen subtiele detailkarakteristiek en -critiek te geven. Hoe verhelderend bijv. wat hij over het gedicht Satyr en Christofoor van Nijhoff schrijft. Misschien heeft een aandachtig lezer weleens te kampen gehad met de ogenschijnlijke tegenspraak in de laatste strofe, de wending van zekerheid naar onzekerheid, van redding naar verlorenheid, van vervulling naar onbereikbaarheid. Door een kleine overwinnaar zijn Christofoor en de satyr getemd en gegrepen, maar waarom dan, vraagt men zich af, heet aan het slot toch opeens de stroom ondoorwaadbaar, het kind ongenaakbaar, het geluk onaanraakbaar wegzingend door (zijn) lied. Het is omdat de dichter van de legende aan het slot overgaat tot, en terugkeert op zichzelf, die aan die overgave nog niet is toegekomen, gebleven in een toestand van onverlostheid; waarbij dan verband wordt gelegd met andere identificaties die deze onverlostheid nader typeren, de soldaat die zich bij Christus' kruis een spijker door de hand dreef, de discipelen die Christus verloochenen, verzaken of het uur (een ander Uur U!) verslapen.

De studies, de grote en de kleine, de verdedigingen en de aanvallen, zij vormen tezamen een monumentale „defence of poetry", een verdediging der Schoonheid, door de dichter, verenigd met een pleidooi voor die geestelijke overgave aan het leven, die ook de geringste aandoening der ziel hoopt te kunnen voelen als een deel der eeuwigheid.

Anthonie Donker.

ONOPGELOSTE PROBLEMEN

Mochtar Lubis, Schemering over Djakarta, Hollandia, Baarn, 1963. Vertaald uit het Engels door P. H. Fruithof.

De titel van Mochtar Lubis' boek herinnert aan een in 1932 verschenen Chinese roman Nacht over Sjanghai (Midnight) door Mao Tun, en bij het lezen van de flaptekst verwacht men ook van de inhoud verwantschap: het zal de misbruiken der machthebbers en de nood van hun slachtoffers in een te snel groeiende wereldstad beschrijven. Lubis is geen romancier en geen politiek dogmaticus, maar een scherp kritiserend journalist, die zijn openhartigheid met gevangenisstraf heeft moeten bekopen. In dit, in gevangenschap geschreven boek, schetst hij een aantal koortsachtig levende stadsbewoners, schatrijk en doodarm, machtig en machteloos, grote en kleine dieven. Hij tekent hoge en lage ambtenaars, politici, corrupte zakenlui, pratende intellectuelen, vuilnismannen, chauffeurs, prostituees, zakkenrollers. Hij beschrijft niet de handwerksman, noch de arbeider in haven, fabriek of bedrijf, geen winkelier, geen technische intellektueel of arts en geen serieuze grote zakenman. Daarmee ontneemt hij zichzelf een antwoord op de vraag die hij stelt bij monde van zijn intellectuelen.

Formeel is het bindend element in zijn boek een werkelijk gebeurde zwendel, waarbij importlicenties aan een paar fictieve maatschappijen werden gegund om de kas van een grote partij en de zakken van enkele listige lieden te spekken. De veel „gewonere" deviezensmokkel noemt hij niet. Maar in wezen belangrijker dan deze incidentele corruptie (die tenslotte uitkomt en gestraft wordt) is de vraag waar een groep jonge intellectuelen zich mee afpijnigt: hoe moet het allemaal wèl? De communist met zijn kant en klare formules, de Moslem met het begrip „nieuwe dynamiek van de Islam" hebben een dogma waaraan de eerste anderen, de tweede zichzelf ten offer brengt. De overigen blijven, met de schrijver, zoeken. Aan het eind laat hij de, met inleving getekende, vuilnisman die had willen en kunnen opklimmen tot chauffeur, teruggaan naar zijn dorp, met het gevoel, en dus de suggestie voor de lezer, dat daar de oplossing te vinden is. Maar in de dorpen van de nieuwe naties ligt het basisprobleem: hoe bereikt men groter voedselproduktie, hoe krijgt men de boer overtuigd van de

noodzaak tot vernieuwing, hoe krijgt men de voor de armsten bestemde steun inderdaad in hun handen? Lubis zou er een tweede roman, weer vol corruptieproblemen en begrip voor de armsten aan kunnen wijden. Zijn Indiase collega Khuswant Singh zei eens van een boek dat hij net voltooid had „that 'll sell in the States; plenty of sex, triangles, you know and all that". Maar hij voegde er aan toe dat de ware stof voor een romanschrijver in de dorpen lag. Lubis' boek „verkoopt in het westen" niet om de paar sex-scenes, maar vanwege de aanklacht: het is in London uitgegeven door het Congress for Cultural Freedom.

Interessanter dan deze bewuste adressering is de zijns ondanks westerse ingesteldheid van de schrijver. Als zijn intellectuelen praten over de vraag of het westen op zijn laatste benen loopt, besluiten ze dat onderwerp te laten vervallen, omdat zij met het lot van het westen niets te maken hebben. Ook stellen ze voor niet meer van westerse maar van modérne techniek te spreken. Maar intussen leest niet alleen het rijkeluiszoontje een Amerikaanse detective met een summier bekleed juffertje op het omslag, niet alleen brengt de sympathieke jonge intellektueel zichzelf tot rust met een Schubertplaat, zelfs de communist geeft Shakespeare als cadeau. Bovendien is er, bij alle uiterlijk verschil in onderwerp — sociale geïnteresseerdheid in plaats van peuteren in privé-leed — een opmerkelijke overeenkomst in innerlijk klimaat: niet alleen de jonge intellektuelen, ook de verbijsterde naar de stad gekomen boerejongen en zelfs de omhooggevallen richards zijn losgeslagen, „vervreemd" uit oude zekerheden, precies als in een westerse eenzaamheidsroman.

Romantechnisch zwak, maar voor deze losgeslagenheid wel kenmerkend, is dat geen der helden een duidelijk gemaakt verleden heeft. Ze zijn allemaal op een vaag moment in de revolutie naar stad gekomen; daarvoor is een vacuum. Bewust? Onbewust? Beide? Of alleen journalistieke gewoonte die zich meer bezig houdt met het schetsen van feiten dan met uitdiepen? Zonder karakterontwikkeling worden de grootste schurken marionetten, de armen zijn hun ongeweten (en al maar aangereden) slachtoffers; alleen twee die direkter in het geldgeknoei worden betrokken en zich zouden kunnen verzetten, een zwak rijkeluiszoontje en een kleine ambtenaar die, tout comme chez nous, leed onder de woningnood, maken een vleugje groei door. Wel konsekwent is de afwikkeling van het hoofdmotief waarbij de vele personen in samenhang betrokken worden.

Al met al is Schemer over Djakarta minder een roman

dan wel een documentaire, waarin naast de duidelijk aangetoonde fouten ook zichtbaar wordt wat vanzelf goed gaat. De openbare diensten tot de ongevallendienst toe schijnen behoorlijk te functionneren, rijexamens zijn geregeld, het onderwijs aan volwassenen gaat blijkbaar zijn gang.

Het, niet in druk verschenen, Indonesisch origineel, is in het Engels vertaald en uit het Engels weer in 't Nederlands, tamelijk slecht, vol anglicismen. Het is te hopen dat de velen in ons land die regelrecht uit het Indonesisch kunnen vertalen, daartoe weer de kans zullen krijgen, vooral met boeken die meer voor binnenlands gebruik geschreven zijn dan dit, ook al zouden ze literair zwak zijn. Pramoedya Ananta Toer (ook gevangen) heeft ook over corruptie geschreven, Lubis zelf heeft in een kort verhaal, Si Djamal, een man geschetst die door de omwenteling(en) overal heen gesmeten wordt. Een gevangen schrijver die de vinger op wonde plekken durft te leggen verdient sympathie, maar problemen van een land, vooral van dit land waarbij velen van ons zich nog innerlijk betrokken voelen, kunnen niet genoeg vanuit alle hoeken worden belicht.

Elisabeth de Jong-Keesing

ONTVANGEN BOEKEN

Dr. H. L. C. Jaffé - De schilderkunst van de 20ste eeuw. Meulenhoff.

J.-M. Domenach - Politieke propaganda. C. de Boer.

Dr. W. J. M. A. Asselbergs - Klassieken no. 1: Lucifer, 2e druk. Tjeenk Willink.

Dr. J. Daan - Klassieken no. 21: Klucht van de koe. Tjeenk Willink.

Gerben Colmjon - De beweging van Tachtig. Aula-boeken, Het Spectrum.

Prof. mr. B. V. A. Röling - Over oorlog en vrede. De Bezige Bij.

Hugo Claus - Omtrent Deedee. De Bezige Bij.

Ivo Michiels - Het boek alfa. De Bezige Bij.

INHOUD:

W. F. Wertheim: Bevolkingsvraagstukken in Azië 509
Rein Bloem: Wie de liefde niet heeft 526
H. Neudecker: Het aardgas en de konsumenten . 527
W. de Vries: Gedichten 539
Th. van Tijn: Het gedeeltelijk kernstopverdrag . . 542
C. Buddingh': Kroniek van het proza . . . 547
Frans de Bruyn: 1 seconde verschil 555
Daniël van Rijssel: Gedichten 556
Margaretha Ferguson: Eppur si muove . . . 557
L. Hornstra: Het Westen tegenover de Sowjet-Unie 559
Anthonie Donker: Proza van P. N. van Eyck . . 567
Elisabeth de Jong–Keesing: Onopgeloste problemen 570

Uit de inhoud van het volgende nummer:

In de pas en uit de pas, Fr. de Jong Edz.
Links-rechts op een bewegende aardbol, W. F. Wertheim.
Dialektiek der progressiviteit, Bernard Delfgaauw.
Links en rechts, J. Kruithof
Links-rechts, P. J. Meertens
Neen zeggen tussen links en rechts, P. Valkenburgh.
Contra-koers (stellingen), Sonja Prins.
Toch wel links, O. Noordenbos.

De Nieuwe Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

- GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waarvan deelnemers: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel en anderen.
  128 pag. (2 delen) *f 3,–/Bfr. 50*
- 12 OP 1 BALCON, waarin besproken worden:
  Soekarno, Ho Chi-minh, Kassem, Nasser, Tito, Verwoerd, Bourguiba, De Gaulle, Nkrumah, Salazar, Trujillo, Castro.
  Een confrontatie met bestuursvormen, die gekenmerkt worden door duidelijk dictatoriale trekken.
  Inleiding en samenvatting van Prof. Fr. de Jong Edz.
  160 pag. en uitslaande illustratie *f 3,75/Bfr. 60*
- GARCIA LORCA-NUMMER, geheel gewijd aan de op 19 augustus 1936 vermoorde grote Spaanse dichter, met medewerking van: Prof. Dr. G. J. Geers, Francisco Carrasquer, Hendrik de Vries e.a. Met foto.
  48 pag. *f 1,50/Bfr. 25*
- SPANJENUMMER, een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a. Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.
  104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties *f 2,80/Bfr. 40*
- KUNSTPOLITIEK NUMMER met medewerking van:
  Prof. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena; 100 jaar kunstpolitiek „Van neen tot grondwetsartikel".
  108 pag. *f 3,–/Bfr. 50*
- DROOGSTOPPELNUMMER, met medewerking van: W. F. Wertheim, Mevr. A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.
  120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties f 3,25/Bfr. 45.

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V.

DRACHTEN — Telefoon 05120-2641 — Giro 801077